

QAZAQSTAN XALQ ƏDƏBİYYATI

QAZAQ NƏBİ

QAÇAQ NƏBİ

“LİDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKI-2005

Bu kitab "Qaçaq Nəbi" (Toplayanı Ə.H.Tahirov, redatoru C.Xəndan, Bakı, 1938) nəşri və B.Ə.Bəhcətin "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsəri əsasında tərtib olunmuşdur

Ön sözün müəllifi:

İsrafil Abbaslı

398.2'094754 - dc 21

AZE

Qaçaq Nəbi. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 96 səh.

Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının özünəməxsus mərhələsi olan qaçaqçılıq hərəkatının tanınmış nümayəndələrindən biri də Qaçaq Nəbidir. Xalq onun qoçaqlığını böyük məhəbbətlə vəsf etmiş, şəninə qəhrəmanlıq nəğmələri qoşmuş, haqqında dolğun məzmunlu rəvayətlər yaratmışdır.

Bu kitaba "Qaçaq Nəbi" dastanının Ə.H.Tahirov nəşri ilə yanaşı, Qaçaq Nəbi ilə bağlı hadisələri qələm almış B.Ə.Bəhcətin "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsərindən "Qaçaq Nəbi haqqında xalqın qoşduğu bədii dastan parçaları" daxil edilmişdir.

ISBN 9952-417-46-0

© "LİDER NƏŞRİYYAT", 2005

Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur və ölkə
kitabxanalarına hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

*Repressiya qurbanları Əliheydər
Tahirov və Bəhlul Bəhcətin işıqlı
xatirəsinə ithaf olunur*

“Qaçaq Nəbi” tarixi nəğmələr və el qəhrəmanının adı ilə bağlı xalq içərisində dolaşan rəvayət-əhvalatlar fonunda formalaşmış süjetli hekayətlər toplusudur. “Qaçaq Nəbi” ilə bağlı araşdırmalarda o həm nəğməli rəvayət – hekayət örnəyi kimi, həm də aşıq rəvayəti – dastan kimi təqdim edilmişdir. Vaxtilə Nəbi haqqında xalq içərisində dolaşan söhbətləri “hekayət və nəğmələr” adlandıran prof. M.H.Təhmasib qeyd edirdi ki, bu kəndli hərəkatı qəhrəmanının şəninə “yüzlərlə nəğmələr” qoşulmuşdur. Tarixi qəhrəmanlar barədə söylənilmiş onlarla bu qəbil şeir və hekayətlər, sözün həqiqi mənasında epos səviyyəsinə yüksələ bilməmişdir¹.

“Qaçaq Nəbi”nin epos-dastan kimi formalaşmamasının tarixi, ictimai-siyasi səbəblərindən söz açan müəllif belə qənaətə gəlmişdir: “Nəbinin ölümündən iyirmi il

¹ *M.Г.Тохмасиб. Проблема народности Азербайджанских дастанов и современное состояние исследования их. В кн. “Вопросы изучения эпоса народов СССР”, М., изд-во АН СССР, 1958, с.178.*

sonra Azərbaycan kəndlisinin mübarizə apardığı köhnə rejim tamamilə dağılmışdır”. Məhz bu səbəbdən də “Qaçaq Nəbi”nin dastan kimi formalaşmasına, yayılıb-yaşamasına zəmin yaranmamışdır”.¹

Bu qəbil mülahizələr qismən özgə şəkildə son illərdə aparılmış araşdırmalarda da inkişaf etdirilmişdir. Bununla yanaşı, “Qaçaq Nəbi”ni “folklor yaratmaq” meyli nəticəsində meydana gələn, “folklor poetikasına yad, epik üslubdan çox uzaq, süni dildə yazılmış bir mətn” sayanlar da olmuşdur. Prof. K.Vəliyevin bu fikirlərini təkzib edən prof. P.Əfəndiyev “Qaçaq Nəbi”ni daha çox dastan kimi xarakterizə etmişdir: “Qaçaq Nəbi” xalq içərisində dastan şəklində yaşayır. “Qaçaq Nəbi” dastanını inkar etmək XIX əsrin əvvəllərində yaranmağa başlayan “qaçaq nəğmələri” silsiləsini inkar etmək deməkdir. O, (“Qaçaq Nəbi” – İ.A.) Azərbaycan dastan ənənələri əsasında formalaşmışdır. XIX əsr, XX əsrin əvvəllərindəki bütün dastanlarımız bu şəkildədir. Biz indi “Koroğlu” üslubunda dastan axtara bilərikmi? Onun da öz dövrü, öz əsri olub”.²

¹ *М.Г.Тохмасиб. Проблема народности Азербайджанских дастанов и современное состояние исследования их. В кн. “Вопросы изучения, эпоса народов СССР”, М., изд-во АН СССР, 1958, с.179.*

² *Р.Əфəндиєв. Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri, II, Bakı, 2004, s.129–130.*

Qaçaq Nəbi haqqında nəğmə və rəvayətlər XIX yüzilliyin sonlarından etibarən toplanılmağa bağlanmış. “Qafqaz” qəzeti, SMOMPK, XX əsrdə isə “Azərbaycanı öyrənmə yolu” məcmuəsi, “Revolyusiya və kultura” jurnalı, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Azərbaycan kolxozçusu” və s. kimi mətbuat orqanlarında can olunmuşdur.

Tanınmış dilçi alim, filologiya elmləri doktoru Muradxan Cahangirovun ömrünün son illərində bizə təqdim etdiyi və məsələyə aydınlıq gətirilməsi istəyində olduğu bir qəzet məlumatında bildirilir ki, Qubadlı rayonundan olan müəllim M.Cahangirov Qaçaq Nəbi haqqında olan mahnı, şeir, bayatı, nağıl və məlumatları toplamaqda əsaslı işə girişərək Qaçaq Nəbini görən, tanıyan və onunla qaçaqlıqda iştirak edən qaçaqları axtarıb tapmış, onlarla mümkün yerdə və mümkün olmadıqda müəllim və tələbələr arasında müsahibələr aparmış, nəticədə 220 səhifəlik bir kitab yazaraq idarəmizə göndərmişdir. Bu kitab Nəbi haqqında topladığımız materiallara qiymətli bir əlavə olmuşdur. Kitab Ümumittifaq Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsinə çap edilmək üçün təqdim edilmişdir¹. Bu fakt P.Əfəndiyev ilə A.Nəbiyevin diqqətini cəlb etsə də, təəssüf ki, dastanın M.Cahangirova məxsus əlyazması bu günədək tapılmamışdır.

¹ El ədəbiyyatımızı toplayalım, “Azərbaycan kolxozçusu” qəz., 29.III.1935, № 73.

“Qaçaq Nəbi”nin 1938 (Ə.H.Tahirov), 1941, 1961 (Ə.Axundov) və sonrakı nəşrlərində də bu folklor örnəyi oxuculara dastan kimi təqdim edilmişdir. Xalq qəhrəmanı haqqında qoşulmuş nəğmə və rəvayətlərin dastanlaşmağa doğru bir təkamül yolu keçdiyini təsdiq edən fikirlər də vardır: “Aşıq məclislərində Qaçaq Nəbi, onun qəhrəmanlıq mübarizəsi, arvadı Həcərin və döyüş yoldaşlarının qaçaqlığı böyük bir məhəbbətlə vəsf edilmiş, el şairləri, xanəndələr Qaçaq Nəbi haqqında oynaq ritimli qəhrəmanlıq nəğmələri, dolğun məzmunlu rəvayətlər yaratmışlar. Zaman keçdikcə bu nümunələr peşəkar ifaçıların repertuarında yeni yaradıcılıq mərhələsi keçib dastanlaşmışdır”.¹

Belə bir təkmilləşmə yolu keçən “Qaçaq Nəbi” rəvayət və nəğmələrinin klassik dastanlarımızın (o cümlədən “Koroğlu” eposunun) quruluşundan fərqlənməsinə baxmayaraq, o həmişə toplayıcı və nəşrlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. “Ədəbiyyat qəzeti”nin 22 avqust 1938-ci il tarixli sayında çap olunmuş bir bildirişdə qeyd edilir ki, Ədəbiyyat və Dil İnstitutu Zəngəzur, Qubadlı və Qafan rayonlarına folklor ekspedisiyası göndərmişdir. Ekspedisiya Qaçaq Nəbi haqqında rəvayətlər toplamaqla məşğul olacaqdır. Buradan belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, həmin dövrdə xatırladılan institutda çalışan, folklor

¹ A.Nəbiyev. Qaçaq dastanları, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, altı cildə, I cild, Bakı, Elm, 2004, s.678-679.

örnəklərimizin toplanması və nəşrində misilsiz xidmət göstərmiş Ə.H.Tahirov da məhz bu ekspedisiyanın iştirakçılarında olmuş və bunun nəticəsində bu tərtib işində özünə yer tapan “Qaçaq Nəbi” dastanı oxucuların sərəncamına verilmişdir.¹ Dastandan parçalar eyni zamanda “Ədəbiyyat qəzeti”ndə də dərc olunmuşdur.

Ötən yüzilliyin 30-cu illərində Azərbaycan folklor örnəklərinin toplanması və nəşrində xüsusi xidməti olan Ə.H.Tahirov (təəssüf ki, müəllifin yazıya aldığı “Koroğlu” eposu hişz olunmamış, yalnız onun bəzi qolları çap edilmişdir) bir çox həmkarları kimi repressiya qurbanı olmuş və bugünədək şəxsiyyəti, folklorşünaslıq fəaliyyəti gərəyincə öyrənilməmişdir.

“Qaçaq Nəbi” dastanının Ə.H.Tahirov nəşri iki baxımdan diqqəti çəkir: öncə o, adını daşdığı qəhrəmanın mübarizə apardığı tarixi kəsimə nisbətən yaxın bir dövrdə ifaçı auditoriyasından – aşiq söyləyicilərdən toplanmışdır; ikincisi isə “Koroğlu” eposu motivləri ilə yaxından səsleşən (xüsusilə nəğmələri) bu toplama-tərtib işi ənənəvi dastan quruluşunda (şəklində) təqdim olunmuşdur. Dastanın sonrakı nəşrlərindən fərqlənən Ə.H.Tahirov variantında o, ictimai-siyasi ədalətsizliyə, sosial zülmə,

¹ Qaçaq Nəbi. Toplayanı Ə.H.Tahirov, redaktoru C.Xəndan, Bakı, Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının nəşriyyatı, 1938, 49 səhifə.

istismara qarşı ardıcıl mübarizə aparan el qəhrəmanı kimi obrazlaşdırılmışdır.

Ə.H.Tahirov variantını bir çox baxımdan tamamlayan və bu tərtib işinə daxil edilmiş digər nəğməli rəvayətlər “Qaçaq Nəbi haqqında xalqın qoşduyu bədii dastan parçaları” adlanır. Onun müəllifi Bəhlul Bəhcətdir.

1885-ci ildə Zəngəzur qəzası Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndində anadan olan Bəhlul Əfəndi (Bəhcət) 15 mart 1938-ci ildə NKVD üçlüyünün qərarı ilə güllələnmişdir.

O, 1934-1937-ci illərdə öncə Azərnəşrdə sonra isə Az.RAI-nin ədəbiyyat bölməsində çalışmışdır. B.Bəhcətin folklor toplayıcısı və naşiri kimi fəaliyyəti də əsasən bu illərə təsadüf etmişdir.

Bəhlul Bəhcət hazırda Respublika Milli Arxiv İdarəsi Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində saxlanılan (fond 161, say 1) “Qaçaq Nəbinin tarixi” adlı elmi araşdırma əsərini yazmışdır. Lakin bu tədqiqat işinin mahiyyəti bugünədək naməlum qalmış, elmi ictimaiyyətə çatdırılmamışdır. B.Bəhcətdən söz açan məqalələrdə xatırladılan araşdırma barədə qiyabi məlumat verilmiş, bugünə qədər əlyazmasını görənlər olmamışdır. Bunu aşağıdakı yazılanlar da sübut etməkdədir.

“Bəhlul Əfəndi Bəhcət” kitabının müəllifi H.Əfəndiyev B.Bəhcətin Qaçaq Nəbi ilə bağlı gördüyü işlər barədə yazır: “Bəhlul Əfəndi xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi ilə bağlı hadisələri qələmə almış, onun şəninə qoşulmuş

el nəğmələrini toplamışdır”.¹ Əlbəttə, bu fikirlər məlumat xarakteri daşıyır və H.Əfəndiyevin “Qaçaq Nəbinin tarixi” əsəri ilə tanış olmasını təsdiq etmir. Bu qəbil ötəri bilgini E.Şahmar da təkrarlamışdır: “...Bəhlul Əfəndi Qaçaq Nəbi ilə bağlı hadisələri də qələmə almış, ona qoşulan el nəğmələrini toplamışdır”.²

B.Bəhcətin oğlu Hacı Nərimanoğlu da atası haqqında yadında qalan bir çox mətləbləri xatırlatmaqla yanaşı, onun Qaçaq Nəbi ilə bağlı fəaliyyətinə də toxunmuşdur. Müəllif yazır: “Ədəbiyyat qəzeti”ndə Qaçaq Nəbi ilə əlaqədar babam (atam – İ.A.) məqalə yazmışdı. Həmin məqalə Akademiyanın arxivində saxlanılır (?). Hər dəfə kəndə gələndə Sarı Aşıqdan, Qaçaq Nəbidən bayatılar, mahnılar, qoşmalar toplayıb aparırdı”³.

Bu ötəri məlumatlara prof. N.Şəmsizadə qismən aydınlıq gətirmişdir: “Bəhlul Əfəndi xalqımızın qəhrəmanlıq eposu olan “Qaçaq Nəbi” dastanını toplayıb işləyən ilk folklorçularımızdan biri idi. Bu əsər hal-hazırda Respublika Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində saxlanılır”⁴.

¹ H.Əfəndiyev. Bəhlul Əfəndi Bəhcət, Bakı, Azərneşr, 2001.

² E.Şahmar. Sovet qoşunları Bakıda ağköynəkliləri atəşə tutur, “Bəhlul Əfəndi Bəhcət” kitabı, s.50.

³ H.Nərimanoğlu. Tariximizin ağ ləkələri, Bəhlul Əfəndi Bəhcət” kitabı, s.64.

⁴ N.Şəmsizadə. İllər və talelər, “Bəhlul Əfəndi Bəhcət” kitabı, s.60.

Aydındır ki, B.Bəhcət heç də N.Şəmsizadənin qeyd etdiyi kimi “dastanı toplayıb işləməmiş, əksinə, Qaçaq Nəbi hərəkatının tarixi, onun təkamülü barədə tədqiqat əsəri yazmışdır ki, el qəhrəmanının şəninə qoşulmuş rəvayət və nəğmələri də bir bölmə kimi araşdırmasına daxil etmişdir.

Bəhlul Bəhcət barədə yazılmış əksər məqalələrdə o, əsasən ədəbiyyatşünas, ədəbiyyat tarixçisi, folklorçu, din xadimi kimi təqdim edilmişdir. Onun irsi ilə tanışlıq təsdiq edir ki, bütün bunlarla yanaşı B.Bəhcət həm də islamşünas və tarixçi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. “Qaçaq Nəbini tarixi” əsəri bunu bir daha təsdiq etməkdədir.

Ötən yüzilliyin 20-ci illərinin ədəbi-tənqidi irsini, xüsusilə B.Bəhcət kimi repressiya qurbanlarının əsərlərini izləyərkən iki mühüm amil ilə qarşılaşırıq. Onlardan “... birincisi budur ki, bu dövrün əksər tənqidçiləri ruhən Şərqlə bağlı, Şərq təfəkkür tərzilə düşünən şəxslər idi. Məsələn, B.Çobanzadə və Ə.Abid 1910-1924-cü illərdə Türkiyədə təhsil almış, ədəbiyyatşünas və tənqidçi kimi İstanbul mühitində formalaşmış, ilk əsərlərini məhz orada yazmışlar”¹. Əlbəttə, bu amil B.Bəhcətin elmi-yaradıcılıq fəaliyyəti üçün də xarakterik olmuşdur. Məhz o da öz həmvətənləri kimi öncə İranda – İsfahanda, sonra isə Türkiyədə – İstanbulda ali ruhani təhsili almış,

¹ Q.Babayeva. Mustafa Quliyev, Bakı, “Ozan”, 1999, s.26-27.

“Məhəmməd peyğəmbərin ailəsinin tarixi” və bir sıra başqa əsərlərini İranda nəşr etdirmişdir.

İkinci cəhət isə 20-30-cu illər ədəbi-nəzəri fikrinin ümumi sovet ədəbiyyatı ilə eyni kontekst təşkil etməsidir¹. Əslində bu cəhət Bəhlul Bəhcətin elmi fəaliyyəti üçün tamamilə yad bir mövqe olmuşdur. Çünki o, hər şeydən öncə, Zəngəzur qəzasının qazısı kimi sovet hakimiyyətinə qarşı cahad elan etmiş bir şəxsiyyət kimi də tanınmışdır.

Bəhlul Bəhcətin “Qaçaq Nəbinin tarixi” araşdırması (vəsiqələr və tarixlər əsasında, ərəb əlifbası ilə əlyazması, 266 səh.; latın qrafikası ilə makina yazısı, 370 səh.) el qəhrəmanının həyatı, qaçaqçılıq fəaliyyəti haqqında dolğun və hərtərəfli tarixi məlumatlarla zəngin bir əsərdir. Tədqiqat işinin bugünədək Qaçaq Nəbi ilə bağlı yazılan əsərlərə, söylənilən mülahizələrə bir çox dəyərli bilgiler gətirəcəyini nəzərə alıb onun bəzi məqamlarını açıqlamağı məqsədyönlü sayırıq.

Əsərin “Qaçaq Nəbi və onun ailə vəziyyəti” bölməsində qeyd edilir ki, Nəbi gənc ikən anası, sonra isə atası vəfat etmişdir. Nəbinin ancaq özündən kiçik olan qardaşı Mehdi, bacısı Zeynəb bir də qardaşı oğlu Məcid qalmışdı. B.Bəhcət xatırladır ki, Məcid indi də yaşayır.

Nəbi ata və anasının vəfatından sonra evlənmişdi. Onun aldığı qız (Həcər) Molla Xanalının övladı idi. Həcərin qardaşı Məhəmməd Molla Xanalı oğlu da Nəbiyə qoşulub qaçaqçılıq etmişdir. Lakin o, hökumət tərəfindən tutulub 10 il katorqaya sürgün edilmiş, cəzasını çəkib qayıtmışdı (s.166-167).

“Qaçaq Nəbinin qaçaqçılıqdan qabaqkı həyat şəraiti – “Nökərçilik” adlı bölmə Nəbini yaxşı tanıyan Şamil Soltanovun məlumatı əsasında yazılmışdır. Burada qeyd edilir ki, Nəbi kiçik yaşlarında Zəngəzurun Şinatağ kəndindən olub sonralar Şuşa şəhərində tacirlik edən Xacə Hovanes və onun oğlu Boğdana nökerçilik etmişdir. Alverləri müsəlman kəndlərində həyata keçirdiyi üçün orada Nəbi kimi zirək bir şəxs lazım idi ki, yüklərini Şuşa şəhərinə aparsın.

B.Bəhcətin yazdığına görə, Nəbi bundan sonra Şuşa şəhəri ermənilərindən Davud və Xudan adlı qardaşlara, axıncı dəfə isə Kərbalayı Fərhad Yüzbaşova nökerçilik etmişdir (s.170-172).

Görünür, məhz bu səbəbə görə də Qaçaq Nəbi hələ gənc yaşlarından ermənilərin psixologiyasını, mənəvi aləmini yaxından müşahidə etmiş, onlara olan barışmaz münasibəti isə dastanın Ə.H.Tahirov variantında, həmçinin B.Bəhcətin əsərində bu və ya digər formada öz əksini tapmışdır.

Nəbinin qaçaqçılıq fəaliyyətinə başlaması sosial ədalətsizliyə qarşı barışmazlığından irəli gəlsə də, onun iki dəfə həbsi bu işə xüsusi təkan vermişdir. B.Bəhcət onun

¹ Q.Babayeva. Mustafa Quliyev, s.26-27.

birinci dəfə tutulması (bu xüsusda şifahi məlumat Nəbini yaxşı tanıyan Şamil Soltanov tərəfindən verilmişdir) barədə yazır: “Adətən bütün elat kimi Mollu kəndinin camaatı da yayı yaylağa köçürmüş. Yaylaqdan qabaq camaat Naxçıvana gedir ki, özləri üçün lazım olan şey-süü alsın. Qayıdanda karvan bir kəndin yaxınlığında gecələməli olur. Həmin kəndin camaatı Mollu camaatını talamaq üçün onlara hücum edir. Vuruşmada bir nəfər öldürülür. Sonra iki kənd arasında barışıq yaranır. Ancaq iş divana düşdüyündən Naxçıvanda məhkəmə olur. Nəbi arxayın olur ki, arada barışıq yaranıb, heç bir qorxu yoxdur, ona görə də məhkəməyə gedir. Elə burada da onu günahkar bilib həbs edirlər. Naxçıvan türməsində yatan Nəbini Şuşa qalasına apararı zaman o yolda, qolu bağlı olsa da qaçıb canını qurtarır” (s.174).

Araşdırmanın “Nəbinin ikinci dəfə tutulması səbəbləri və qaçaq olması” fəslində xatırladılır ki, çar üsuldarəsi tərəfindən gücləndirilən sünni-şie ziddiyyəti ilə bağlı iki kənd arasında dava düşür. Bu vuruşda bir dərviş öldürülür. Nəbi bu hadisələrin səbəbkarı kimi həbs edilir. Lakin o, bu dəfə də həbsdən qaça bilib kəndlərinə gəlir. Bu hadisədən sonra Nəbi ilə qardaşı Mehdi qaçaq həyatı yaşayırlar. Həcəri qardaşı Məhəmməd Xanlı oğlunu isə Əli ağa tutdurub katorqaya göndərdi (s.182).

Abdın Qasımovun şifahi məlumatına söykənən B.Bəhcət qeyd edir ki, Nəbinin qazamatdan qaçmasından qorxuya düşən pristav Əli ağa düşünür ki, Nəbi gəlib onu

öldürə bilər. Bu səbəbdən Həcəri tutdurub Dondarlı kəndinə gətirir. O, Həcəri hədələyib deyirdi ki, hərgah Nəbi təslim olmasa Həcəri qazamata göndərəcəkdir. Sonra isə Həcəri azad edir. Nəbi bundan sonra İrana keçir (“Həcəri birinci dəfə tutulması” bölməsi, s.185).

“Qaçaq Nəbinin tarixi” əsərindən bəlli olur ki, Zəngəzur mahalının naçalniki Səlim bəy Rüstəmbəyov (Qarabağın nüfuz və iqtidara malik bəylərindən sayılan bu şəxs Nəbi ilə bağlı açıq davalarda aciz qaldığı üçün onun dəstəsi arasına tifaq salıb, nəhayət, Şah Hüseynin əli ilə Nəbini aradan götürməyə fitva verənlərdən olmuşdur), onun qardaşı Mehdi bəy Rüstəmbəyov (Nəbi ilə davalarda şəxsən iştirak etmişdir), mahalın nahiyə pristavları Əli ağa bəy Cavanşir, Şəfa bəy Fətəlibəyov, Naxçıvan mahalı naçalniki Slavaçinski və onlarla bu kimi çar məmurları ilə yanaşı Gorusun şəhər pristavı Bedros bəy, Sisyan yaylaqlarının dağbəyi Ginkur bəy (Qrikor) də Qaçaq Nəbinin dəstəsinə qarşı vuruşmuş, onu aradan götürməyə çalışmışlar. B.Bəhcət adları çəkilən son iki şəxs barədə geniş söz açaraq onların öldürülməsinin səbəblərini aşkarlamağa çalışmışdır. Əsərin “Qaçaq Nəbinin Xinzirək kəndinə hücumu və pristav Bedrus (Petros – İ.A.) bəyi öldürməsi” bölməsində deyilir: Xinzirək Gorus qəsəbəsinə yaxın çox möhkəm bir erməni kəndidir. Bedrus bəy Gorus qəsəbəsinin pristavı idi. O, Nəbinin arvadı Həcəri Gorusa gətirib onu incitmişdi. Bu səbəbdən də Nəbi ondan intiqam almaq qəsdinə durmuşdu.

Bedrus bəy Nəbinin onun haqqında olan niyyətini öyrənmişdi. Bu səbəbdən də daima Xıncırək kəndində özünə yaxşı saydığı bir keşişin evində daldalanmağa başlamışdır. Keşiş çox ciddiyyətlə Bedrus bəyi qoruyurdu.

Nəbi ehtiyatla işə başlayır və Xıncırək kəndinə hücum edir. Onun dəstəsində 20 nəfərə kimi qaçaq iştirak edirdi. Qardaşı Mehdi, qohumu Lətif, Telli Qara, Tuzvəli, Mahmud, Dağtomashlı Allahverdi¹ və Sofulu Balakişi, Şahbuzlu Şah Hüseyin və Qoca orada olanlardan idi.

Nəbi Bedrus bəyin yaşadığı evi tapıb qəflətən ora hücum edir. Bedrus bəylə ona kömək edən keşiş öldürülür.

Qaçaq Nəbi düşmənlərindən intiqam almaq işində fəvqəladə hünər göstərir, onun Bedrus bəyi öldürməsi xəbəri naçalnikə çatır. Çar məmurları bu hadisədən qorxuya düşür. Naçalnik Səlim bəy hadisə yerinə gəlsə də, Nəbini tapa bilmir, kor-peşman Gorusa qayıdır, böyük dəstə düzəldib Nəbini dağlarda axtarmağa çıxır (s.202-203). Bu kimi tarixli məlumatlar əsərin “Qaçaq Nəbinin Dağbəyi Ginkur (Qrikor – İ.A.) bəyi öldürməsi” fəslində də verilmişdir (s.204-208).

Qaçaq Nəbi başda olmaqla onun silahdaşlarının qəhrəmanlığı, müxtəlif döyüş səhnələri əsərin “Ümumi yoxsulluq və təbəqələşmə mübarizəsi” (s.108-120), “Qaçaq və onun ümumi səbəbləri” (s.154-162), “Qaçaq

¹ B.Bəhcət xatırladır ki, Dağtomashlı Allahverdi sağdır. Ondan başqa Nəbinin yoldaşlarından həyatda qaçan yoxdur (s.294).

Nəbinin Əsəd yüzbaşını öldürməsi” (s.197-199), “Qaçaq Nəbinin Xuqmanski Lütfəli bəyi öldürməsi” (s.200-201), “Qaçaq Nəbinin Maltəpədə davası” (s.212-124), “Qaçaq Nəbinin Sarımsaqlı dağında naçalniklə davası və qar tərfinə düşməsi” (s.219-220), “Qaçaq Nəbinin Ərikli dağında üç naçalnik ilə davası. Zəngəzur naçalniki Səlim bəy, Naxçıvan naçalniki Slavaçinski” (s.226-230), “Qaçaq Nəbinin Qoparmaq dağında naçalnik Səlim bəylə davası” (s.231-233), “Qaçaq Nəbinin Çətinçalada davası və yoldaşı Telli Qaranın vurulması” (s.234-236), “Qaçaq Nəbinin Qırğız və Kəkilli pirdə davası” (s.237-239), “Qazan Papaq oğlu Abışın Güllü pir davasında yaralanması” (s.240-242), “Qaçaq Nəbinin Dikpilləkanda naçalnik Səlim bəylə davası” (s.243-245), “Qaçaq Nəbinin Kürdlər kəndində davası” (s.252-256), “Nəbinin qardaşı Mehdi Qarçıvan kəndində öldürülməsi” (s.273-275) adlı bölmələrində hərtərəfli işıqlandırılmış, bu hadisələri törədən ictimai-iqtisadi vəziyyət tarixi baxımdan şərh olunmuşdur.

Bəhlul Bəhcət uzun illər davam edən, geniş bir ərazidə yayılan (Zəngəzur, Naxçıvan, Qarabağ, Cənubi Azərbaycan) Qaçaq Nəbinin adı ilə bağlı hərəkatı üç mərhələyə ayırmışdır: “... bu dövrlərdən *birincisi* onun ibtidai hərəkat dövrü, *ikincisi* tam inkişaf etmiş və hərəkatın möhkəm, sarsılmaz, xarakterik mübarizəsi dövrü, *üçüncüsü* də bu hərəkat və fəaliyyətin sönməyə doğru gətirdiyi dövrüdür” (s.316).

Tarixi sənədlərdən, o cümlədən Bəhlul Bəhcətin sözü gedən əsərindən bəlli olur ki, Nəbini və onun hərəkatını sarsıtmaq ona qarşı mübarizə aparən qüvvələr üçün asan başa gəlməmişdir. Bu qüvvələr – yerli hakimiyyətin əlaltıları, rus imperiyası (çarizm) və İran şah üsul-idarəsi idi. Onların gizli yolla əlaqəyə girib tədbirlər planı hazırlamaları əsərin “Naçalnik Səlim bəyin Nəbiyə qarşı fitnəkarlığı”, “Qaçaq Nəbinin İranda öldürülməsi tədbirləri: Zəngəzur naçalniki Səlim bəy və Naxçıvan naçalniki Slavaçinski”, “Əmir Bahadur Gənc Paşa xan Qaçaq Nəbini öldürmək işində” bölmələrində işıqlandırılmışdır. Maraqlıdır ki, qaçaqçılıq hərəkatının dağıdılmasına dair tarixi məlumatlar Bəhlul Bəhcətin yazdıqları ilə üst-üstə düşür və biri-digərini tamamlayır. İrəvan məhkəmə palatasının mütərcimi Məhəmməd Mirzəyev xatırladır ki, o dəfələrlə İrəvan qubernatoru və yüksək vəzifəli çar çinovniklərinin İran və Türkiyəyə göndərdikləri rus, fars və türk dillərində olan məktubların tərcüməçisi olmuşdur. O, göstərir ki, “... çar hökuməti və mülkədarlar üçün Nəbi hərəkatı böyük təhlükə idi. İran və Türkiyə hökuməti ilə danışıqlar aparən çar hökuməti öz agentlərini bu ölkələrə göndərmişdi. Onlar İran və Türk xəfiyyəsi ilə birlikdə Nəbinin dəstəsini izləyirdilər. Onların sırasında ordubadlı Paşa bəylə Xosrov bəy Fərəcovu, salmaslı Arzumanyanı, naxçıvanlı Allahverdi bəyi, Kərbəlayi Məhəmmədi, Kərbəlayi Mürsəli, İskəndər bəyi və b. xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Nəbini öldürəcək, yaxud bu işdə fərqlənəcək şəxslərə çar hakimiyyəti çoxlu pul, qiymətli hədiyyə, yüksək rütbə, medalla təltif olunma vəd etmişdi”.¹

Bəhlul Bəhcət isə Qaçaq Nəbiyə qarşı hazırlanan sui-qəsdin, onun iştirakçılarının şəxsiyyəti barədə yazır: Bahadur xan “...Paşa bəy İran şahı Müzəffərəddin şahın lap sahib nüfuz məmurlarından idi. Hətta Müzəffərəddin şah Avropaya səyahətə gedəndə Paşa bəy də onun yan-yörə adamlarından idi.

...Naçalnik Səlim bəy (Zəngəzur mahal naçalniki – İ.A.) Qaçaq Nəbini öz yoldaşı Şah Hüseyn vasitəsi ilə öldürmək istəyirdi. Ancaq bu işi İranda Nəbinin yanında olan Şah Hüseynə bildirmək lazım idi. Səlim bəy bu xüsusda Naxçıvan naçalniki Slavaçinskiyə danışmışdı. Slavaçinski Naxçıvan camaatından olub İran tərəfində ticarətlə məşğul olan Məşədi Paşa bəy adlı birini bu işə cəlb etdi.

Məşədi Paşa bəy Naxçıvandan İrana gedərkən Əməldarkərkər adlı mahalda qalib ticarətə başladı və öz həmvətənlisi olan, Nəbinin yoldaşı olub onunla daima birlikdə döyüşən Şah Hüseynlə görüşdü, Səlim bəyin, Slavaçinskiyin fikirlərini ona bildirdi. Əlavə etdi ki, hərgah Şah Hüseyn bu işə əncam çəksə imperator ona qızıl medal verəcək.

¹ “История Азербайджана” в 3-х томах, том II, Баку, изд-во АН Азербайджана, 1960, с.198

Şah Hüseyin bu xüsusda Məşədi Paşa bəylə bir neçə dəfə danışıdı. Ancaq nəticədə İran hökumət adamlarından qorxduğunu bildirdi. Şah Hüseyin dedi ki, İran hökumətinin böyükləri bu barədə ona tapşırıq versələr bu işi ən-cama yetirər, təkcə naçalniklərin sözü ilə iş görməz, çünki İran hökumətinin qulluqçuları onu dolaşdırar.

...Şah Hüseyin tamamilə aldadılmışdı. Ona həm İran, həm Rusiya hökumətləri yaxşı vədlər vermişdi. Şah Hüseyin Rusiya imperatorundan nişan almaq və İran hökumətindən də mülk alıb xan olmaq istəyirdi” (s.286).

Daha sonra Bəhlul Bəhcət Qaçaq Nəbinin öldürülməsi səhnəsini şərh edir: “...Həcər Nəbi ilə bərabər idi. Ancaq o, Şah Hüseyinin düşdüyü xəyanət yolundan xəbər dar ola bilməzdi. Çünki Şah Hüseyinlə əlaqəyə girib onu yoldan çıxaran Məşədi Paşa daima Nəbinin yanına gedib gəlir, onlara mehriban dost kimi görünürdü. Məşədi Paşa ilə Şah Hüseyin arasında olan xəyanət fikrindən xəbər dar olmaq Nəbi ilə Həcər üçün çətin idi. Belə xəyanət onların xəyalına gəlməzdi.

Bir gün Məşədi Paşa Nəbi ilə Şah Hüseyini öz evinə qonaq çağırır. Onları gecəyarıyadək evində saxlayır...

Şah Hüseyin fürsət vaxtını gözləyirdi. Bu qonaqlıq da həmin vaxta təsadüf edirdi. Gecə evə qayıdarkən Şah Hüseyin yolda Nəbini arxadan vurur.

Nəbi oradaca yerə yığılıb ölür (s.287).

Bəhlul Bəhcət Nəbinin ölüm tarixini belə təqdim edir: “Sabah açıldı. Bu sabah 1896-cı il payızının səhəri idi.

Nəbinin qaçaqlıq dövrünün 13-cü, ömrünün isə 46-cı baharı idi” (s.288).

Tarixi araşdırmalarda isə yazılır ki, 1896-cı il martın 12-də Kərbəladan qayıdan Nəbi öz yoldaşları ilə İranla Türkiyənin sərhəddində yerləşən Larin kəndinə düşür. Gecə saat 2 radələrində o qəflətən çar və İran hakimiyyəti tərəfindən satın alınmış şəxslər tərəfindən öldürülür.¹

“Qaçaq Nəbinin tarixi” əsərində özünə yer tapan məsələlərdən biri də Həcərin Nəbidən sonrakı həyat yolu barədəki məlumatlardır. Son illərin bəzi mətbuat orqanlarının səhifələrində sensasiya doğuracaq bir hadisə kimi şişirdilərək Həcərin guya Nəbidən sonra erməniyə ələ getməsi barədəki fikirlərin mənasız və boş hay-küy olmasına Bəhlul Bəhcətin əsəri real tarixi aydınlıq gətirməkdədir. Müəllif bu barədə yazmışdır: “Həcər Nəbi İranda öldürüldükdən sonra Nəbinin qohumlarından olan Həmzə adlı bir kişiye ələ getmişdi və çox zaman Həmzə ilə öz kəndlərində yaşamışdı. Həcərin Nəbidən uşağı olmamışdı. Onun olan uşağı Həmzədən idi” (s.68). Həmin məsələ araşdırmanın başqa bir səhifəsində də vurğulanmışdır: Nəbinin dəfnindən sonra qohumları tərəfindən Molluya gətirilən Həcər “...bir müddət qaldıqdan sonra Həmzə adlı bir cavana ələ getdi. Həcər Həmzə ilə Aşağı Mollu kəndində çox yaşadı. Onun Həmzədən bir neçə övladı oldu” (s.289).

¹ “История Азербайджана” в 3-х томах, том II, с.199.

Qaçaq Nəbinin şücaəti və igidliyinə yardımçı olan və şəninə onlarla nəğmələr qoşulmuş aparıcı qüvvələrdən sayılan Aynalı tufənglə Bozat barədə fikirlər də əsərdə özünə yer tapmışdır. Aynalı barədə deyilir ki, bu silah az əvvəl qurtarmış rus-Osmanlı müharibəsində iştirak edənlər tərəfindən gətirilmiş Osmanlı tufəngidir. Bozat isə boz rəngli bir qulan (doğmamış madyan at) idi və Nəbi həmişə bu atla döyüşlərdə olmuşdur (s.169).

B.Bəhcətın "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsəri "Qaçaq Nəbi ilə əlaqədar topoqrafik əhəmiyyəti olan çaylar, dağlar, mahallar və adlar" bölməsi (s.348-370) ilə tamamlanır. Göründüyü kimi, bu hissədə Nəbinin başçılığı ilə qaçaqçılıq hərəkatının coğrafi arealı cızılmış və yer-yurd, el-oba adları, real tarixi şəxsiyyətlər barədə ensiklopedik bilgiler verilmişdir.

Əlbəttə, hazırkı tərtib işində özünə yer tapan "Qaçaq Nəbi" dastanı və B.Bəhcətın, haqqında danışılan əsəri, həmçinin onun təqdim olunan bədii bölməsi barədə hərə-tərəfli söz açmaq imkan xaricindədir.

Şübhə etmirik ki, bu tərtib oxucular tərəfindən hər iki repressiya qurbanının (B.Bəhcət, Ə.H.Tahirov) ruhları qarşısında ehtiram əlaməti kimi dəyərləndiriləcəkdir.

İsrafil Abbaslı

QAÇAQ NƏBİ HAQQINDA XALQIN QOŞDUĞU BƏDİİ DASTAN PARÇALARI

...Başqaları tərəfindən daima cəbr və istismara uğramış xalq ümumiyyətlə Nəbini daima öyrənir və onun hərəkatını izləyir və bu hərəkat və fəaliyyət nəticələrini maraqla bir-birinə yetirir və bu mübarizənin kimin nəfinə və kimin zərərinə olduğunu aydın dərk edərək və nəticələrini alqışlayır, dastanlar oxuyur və o xüsusda qoşulan bədii parçaları bir qəhrəmanlıq dastanı olaraq toylarda və başqa elin yığıncaqlarında ətrafa yayırdılar.

Saz şairləri və el aşığı öz məclislərini daha çox maraqlı keçirmək üçün ən əvvəl Qaçaq Nəbidən və onun haqqında qoşulmuş bədii parçalardan başlardılar. Nəbinin Bozatinın Arazı keçdiyindən, Həcərin qazamata düşdüyündən, Nəbinin üç naçalniklə olan davasından bəhs edən parçaları oxuyub xalqı həyəcana gətirirdi. Gah da Nəbinin qardaşı Mehdinin Qarçivanda öldürüldüyünü və Şah Hüseynin xəyanət edib Nəbini öldürdüyünü xatırlayıb yığıncaqda qəm və qüssəli bir acıq törədirdi.

Nəbinin haqqında qoşulmuş bədii parçalar çoxdur, zira onun çox uzun sürən mübarizə dövrü nəticələri etibarilə xalqın nəzərində çox qiymətli olmuşdu. Lakin o qədər çox parçaların yazılmadığı, ancaq ağızdan-ağıza öyrənil-dişi üçün çox dəyişmiş və hətta çox hissələr isə tamamilə unudulmuşdur. Biz dürüst bildiklərimizi burada dərc edirik.

Xalqın Qaçaq Nəbinin haqqında qoşduğu bədii qoşmalar çoxdur. Zira Nəbinin xalqa məlum olan qaçaqlıq mübarizələri sahələri çox vasedir. Bu sahələrin hər birində bir neçə degil, bir neçə on qoşmalar qoşmuşlardır. Bu qoşmaları qoşanlar da bir-birindən məsafəcə çox aralı xalqlar olmuşdur. Məsələ, Ərikli dağında etmiş olduğu dava üçün Nəbiyə tərif yazmış olan xalq Maltəpədəki dava üçün qoşulmuş bədii parçanın müəlliflərindən çox uzaqda olsa da, Nəbi bunların arasında bir “mərkəziyyə” əmələ gətirdiyindən bu qoşmalar arasında da bir-birinə bənzəyiş vardır; bunlar cümləsində ya Nəbinin Aynalı tüfəngindən, ya onun Bozatından, ya da onun düşmən tərəfi qovmasından bəhs etmişlərdir.

Məsələn bu kimi “bədii parçalar”dan birisi belə qoşulmuşdur: Qaçaq Nəbinin mübarizəsinin lap əvvəllərində çox qüvvətli degildi, çünki hələ onun etibarlı yoldaşları az idi. Onun arvadı Həcər də hələ Mollu kəndində qalırdı. Bu haldan istifadə ilə pristav Əli ağa Cavanşir bir neçə dəfə Həcəri yanına çağırıb ondan Nəbini gətirəcəgini tələb etmişdir. Bunu gören Nəbi Həcəri də götürüb Arazın İran tayına keçib Arazın lap kənarında Əhməd-xanlıq kəndində yaşayan Əhməd xanın evinə getmişdi. Əhməd xan da Nəbiyə yaxşı üz göstərib onu arxayın edibdir ki, mənim evimdə sənə və arvadına bir ziyan olmaz. Nəbi də Əhməd xana etibar etmişdi.

Bu tərəfdən pristav Əli ağa Əhməd xana adam göndərir və Nəbini ələ verməsini ondan xahiş edir. Pristav Əli ağa ilə İran mülkədarı Əhməd xanın yolu bir idi. Qaçaq Nəbi öz tutduğu yolunda bu iki torpaq hakimlərinə qarşı idi. Əhməd xan da Nəbinin rus padşahlığından üz döndərdiyi halını, bir iranlı kimi degil, bir sinfi nöqtəyənəzərindən düşünməyə bilməzdi. Bu səbəblə də onun Nəbiyə kömək etməsi öz sinfi mənfəətinə müqayir olardı.

Odur ki, Əhməd xan Nəbini ələ verməyə qərar verdi və pristav Əli ağa ilə razılaşdı.

Pristav Əli ağa böyük bir dəstə ilə Arazı keçir. Belə işdən ötrü dövlət sərhəddini keçmək olarmış, çünki Nəbinin üsyançı fəaliyyəti, çara qarşı olan kimi şah hökumətinə də xətər degilmiş. Əli ağa Əhməd xanın evinə gəlir. Ancaq Nəbini və yoldaşlarını orada görməyib Həcəri tapır və oradan qaçırıb Arazdan bəri taya keçirir və Gorus qəsəbəsində qazamata salır.

Bu işdən feyzilənmiş xalq aşağıdakı parçaları qoşurlar:

Nəbinin sədası düşüb hər yana
Naçalnik, pristav oldu yan-yana,
Həcəri addatdı Nəbi İrana
Deyirlər gedibdi İrana Nəbi
İranda qonaxdı ay xana Nəbi.

Nəbinin adını deyərlər qaçaq
Dəstəsi başında özündən qoçaq.

Əhməd xan olubdu bu işdən naçaq,
Deyirlər gedibdi İrana Nəbi
İranda qonaxdı ay xana Nəbi.

Nəbi getdi Əhməd xanın yanına
Əhməd xan susadı onun qanına
Nəhlət olsun xanın adı-sanına
Deyirlər gedibdi İrana Nəbi
İranı qoyacaq virana Nəbi.

Yuxarıdakı qoşmanın kimin tərəfindən qoşulduğu məlum degildir, ümumiyyətlə Nəbinin həqqında qoşulmuş parçalar bunun kimidir. Ancaq bu parçaların nə qədər olduğu məlum degildir. Yalnız bir yerdə bir nəfər bir parça oxudu, dörd, ya daha çox bəndlidir. Elə də olur ki, bir başqası eyni parçanı başqa yerdə oxuyur. Lakin onun bir neçə bəndini hifz edə bilməyib ancaq üç bənd, ya iki, hətta bir bəndə həmin bu parçanı Kökliyallı Kəlbəlidən eşidib elə də dərc etdik.

Nəbinin haqqında qoşulan parçaların çoxu onun arvadı Həcər dilindən deyilmişdir ki, biz də onlardan öyrənə bildiyimizi dərc edirik ki, bunlardan biri də Həcər qazamatda olanda onun dilindən deyilmişdir.

Qazamata çöküb urus hasarı
Dörd yanı çevrəmə qurulub barı

Dəmir di qapısı dövri-divarı
Gözümü tikmişəm yollara Nəbi
Bəs haçan çıxassan yollara, Nəbi!

Qazamatın yanı tökmə qaladı
Ürəyim dolubdu ahu-nalədi
Saldat da bir yandan yaman bələdi
Göz yaşım dönübdü sellərə Nəbi,
Bəs haçan gələssən yollara, Nəbi.

Yenə Həcər qazamatda olduğundan ötrü deyilmişdir:

Qazamat istidi yata bilmirəm
Ayaqda qandalaq qaça bilmirəm
Qapılar bağlıdı aç bilmirəm
Mənim bu günümdə gələsən Nəbi,
Qazamat dalını dələsən, Nəbi!

Qazamat istidi ağrıyır başım
Axır gecə-gündüz qanlı göz yaşım
Yanımda tapılmır qohum-qardaşım
Mənim bu günümdə gələsən Nəbi!
Qazamat dalını dələsən Nəbi!

Aşağıdakı qoşma da Həcər dilindən deyilmişdir:

Nəbinin birçəyi oyma-oymadı
Həcər xanım heç vaxt ondan doymadı

Qırdı saldatları birin qoymadı
Deyirlər, deyirlər ay Qaçaq Nəbi
Arvadı özündən ay qoçaq Nəbi.

Nəbi bir oğlandı topqara birçək
Aynalı yaraşır boynuna qəşəng
Belində kəməri, çiyində tufəng
Deyirlər, deyirlər ay Qaçaq Nəbi,
Arvadı özündən ay qoçaq Nəbi.

Qapıda qıfıldı, əllərdə qandal
Ayaqda buxovlu bir ağır sandal
.....
Deyirlər, deyirlər ay Qaçaq Nəbi,
Arvadı özündən ay qoçaq Nəbi.

Xəbərim yetibdi ellərə, Nəbi
Bəs haçan çıxassan yollara, Nəbi
Gözümü tikmişəm yollara, Nəbi,
Göz yaşım dönübdü sellərə, Nəbi.

Bu aşağıdakı parça da Həcərin qazamatda olması üçün deyilmişdir:

Təllərim tökülüb üzüm laladı
Qaşlarım qaradı, gözüm aladı,

Nəbi Yan-yörəm saldatdı, yerim qaladı
Hardasan-hardasan, ay Qaçaq Nəbi,
Adını qoyublar ay qoçaq Nəbi.

Yasdığım kərpicdi, döşəyim saman
Yorğanım həsirdi, üşüdür yaman
Üçtəpə səlhandı hər tərəf duman,
Hardasan-hardasan ay qoçaq Nəbi,
Adını qoyublar ay qoçaq Nəbi.

Üçtəpə düzündən qonubdu sazaq
Düzülüb qarovul, saldatla qazaq
Əlimdə qələm yox bir kağız yazam
Hardasan-hardasan ay qoçaq Nəbi,
Adını qoyublar ay qoçaq Nəbi.

Nəbinin qaçaq düşməsi haqqında deyilən qoşmalardan:

Nəbi bir oğlandı düşübdü qaçaq
Qardaşı Mehdidi özündən qoçaq
Pristav olubdu bu işdən naçaq
Deyirlər hər yerdə qaçaqdı Nəbi,
Qardaşı yanında qaçaqdı Nəbi.

Nəbinin sədası hər yerə çatıb
Yasovul atlısın bir yerə qatıb.

Aynalı tufəngi doldurub atıb,
Deyirlər mahalda qaçaqdı Nəbi
Qardaşı yanında qaçaqdı Nəbi.

Nəbinin əlindən dad elər fələk
Naçalnik də gəlir Nəbiyə kələk.
Nəbiyə yaraşır desinlər pələng
Deyirlər mahalda qaçaqdı Nəbi
Qardaşı yanında qaçaqdı Nəbi.

Nəbinin bıqları eşmə-eşmədi
Papağı güllədən deşmə-deşmədi,
Salvartın suyunu Nəbi içmədi
Düşübdü çöllərə qaçaqdı Nəbi
Qardaşı yanında qaçaqdı Nəbi.

Nəbi minib Bozatının üstünə
İyidlik yaraşır onun şəstinə
Pristavlar düşüb onun qəsdinə
Adın var mahalda, sanın var Nəbi,
İyidsən hər yerdə, qanın var Nəbi!

Naçalnik, pristav düşüb dalına
Bir gün də qoymurlar qalsın halına
Nəbi dəgməz bir kimsənin halına
Adın var mahalda, sanın var Nəbi,
İyidsən hər yerdə, qanın var Nəbi.

Nəbinin Bozatu haqqında qoşulmuş parçalardan:

Bozat səni sər tövlədə bağlaram
Ayağına gümüş-qızıl nallaram
Məxmərə tutaram, ipək çullaram
Bozat, məni apar uzaq ellərə
Düşəcək tərifin hamı dillərə

Nəbinin yolları bütün dağ-daşdı
Əriklidən Nəbi bir günə aşdı
Nəbinin Bozatu ona yoldaşdı
Bozat, məni apar uzaq ellərə
Tərifin düşəcək bütün dillərdə.

Qızıl quş tək qonub atın belinə
Kəməri qurşayıb qoşa belinə
Aynalı tufəngi alıb əlinə
Bozat, məni apar uzaq ellərdə
Tərifin düşəcək bütün dillərə.

Nəbinin ayrı-ayrı davaları haqqında qoşmalar vardır.
Burada dərc edilən parça onun Üçtəpədə etdiyi davaya
qoşulmuşdur:

Üçtəpə dağına xəbər yayıldı
El-oba yuxudan onda ayıldı
Yasovullar dərə-təpə yayıldı

Nəbi yenə burda bir ad eylədi,
Dağ bəgini tutub nə dad eylədi.

Nəbinin dəstəsi gənə quruldu
Üçtəpə düzündə karvan vuruldu.
Haray çatdı, Ginkur bəgə deyildi,
Gənə Nəbi burda bir ad eylədi
Dağ bəgini tutub nə dad eylədi.

Nəbi bir ləhzədə çıxdı araya
Ginkor bəg də gəlib çıxdı oraya
Yasovullar onda qaçdı haraya,
Gənə Nəbi burda bir ad eylədi
Ginkur bəgi tutub nə dad eylədi.

Nəbinin etdiyi davaların böyüklərindən biri onun Ərik-
li dağında üç naçalniklə olan davasıdır. Xalq buna üç naçal-
nik davası deyir ki, bu da o davada bir tərəfdən Naxçıvan
naçalniki, bir tərəfdən Şuşa naçalniki, bir tərəfdən də
Zəngəzur naçalniki gəlməsi üçündür.

Bu parçalar o dövr üçün qoşulmuşdur.

Naçalnigin halın yaman elədi¹
Nəbinin əlindən aman elədi
Deyirlər ki, Nəbi tufan elədi.

¹ Əvvəlki iki misra düşüb (İ.A.)

Naxçıvanda qoşun, saldat yığıldı
Hər tərəfdə zurna, şeypur vuruldu
Naçalniklər hamı birdən dağıldı,
Deyirlər ki, Nəbi tufan elədi
Qoşunun halını yaman elədi.

Bir yanı Naxçıvan, bir yanı Dizaq
Nəbinin yolunda qurublar duzaq
Qaladan¹ da gəlib bir dəstə qazak,
Bu davada Nəbi tufan elədi
Qazakları qırıb fəğan elədi.

Naçalniklər qaçdı getdi qalaya
Qoşunlar da girdi bütün talaya
Nəbinin dəstəsi durdu halaya
Qırdı qoşunları yaman elədi
Pristavlar ondan aman elədi.

Nəbinin davalarından biri də Maltəpədə olmuşdu.
Maltəpədə Mahmud bəylə olan davanı öz yerində bəyan
etmişik. Bu Mahmud bəyə camaat Ala Mahmud bəy
deyirlərdi. Nəbinin kəndinə yüzbaşı olmuşdu. Bundan
başqa bir Mahmud bəy də vardır ki, o da Səlim bəyin
qardaşı və qoşunun böyüyü idi.

¹ Şuşanın adıdır (İ.A.)

Bu parçalar Maltəpə davasına qoşulmuşdur:

Qoşundan tutulub Maltəpə düzü
Naçalnik, pristav durubdu düzü
Elə xəbər getdi, bağlandı yazı
Qaçaq Nəbi gənə nə kar elədi
Mahmud bəgin halın naçar elədi.

Yazıya toplandı elin qabağı
Qırıldı, qalmaqal malik dabağı
Tökdülər dərəyə təkne-tabağa
Qaçaq Nəbi gənə də kar elədi,
Mahmud bəgin halın naçar elədi.

Hökm olundu, zurna, qaval vuruldu
Şeypurlar çalındı qoşun quruldu
Qaçaq Nəbi gənə nə kar elədi
Padarın dərəsin bazar elədi.

Nəbi Üçtəpə dağ bəgi Ginkur bəglə dava edib onu
öldürmüşdü. Bu parçalar da o dava üçün qoşulmuşdur:

Üçtəpə dağların bürüdü duman
Karvanın yolları görünməz aman
Üçtəpə düzündə quruldu divan,
Nəbinin sədası düşüb dağlara
Yayılib dəstəsi bütün yollara.

Layıclar yüklərin qoyub qaçdılar,
Arpa, buğda təpəsini aşdılar
Dağ bəyi də gedib işi açdılar
Nəbinin sədası düşdü dağlara
Yayıldı dəstəsi bütün yollara.

Gorusun üstündə qoşun yığıldı,
Şeypur çalındı, nizam quruldu
Nəbinin əlindən ərizə verildi
Deyirlər çıxıbdı dağlara Nəbi
Yayıbdı dəstəni yollara Nəbi.

Yenə də Üçtəpə üçün qoşulmuş parçalardan:

Nəbinin dəstəsi tamam quruldu
Üçtəpə düzündə karvan vuruldu
Haray çatıb Ginkur bəgə deyildi
Burda Nəbi genə bir ad elədi
Ginkur bəgi tutub bidad elədi.

Yasovullar onda qaçdı haraya
Ginkur bəg də gəldi çıxdı oraya
Birdən Nəbi aldı onu araya
Genə Nəbi burda bir ad elədi
Ginkur bəgi tutdu bidad elədi.

Bozatını Nəbi səngərə vurdu
Əlində Aynalı qışqırıb soydu

Gikur bəg ona özünü öydü
Qaçaq Nəbi gənə bir ad elədi
Qaçaq Nəbi yaman bidad elədi.

Üçtəpə dağları üstündə sazaq
Bir yanı Naxçıvan, bir yanı Dizaq
Nəbinin üstünə gəlibdir kazaq
Qaçaq Nəbi gəlib bir ad elədi
Ginkur bəgi tutdu bidad elədi.

Çətəndaşda Nəbinin böyük davası olmuşdur. Bu davada Nəbinin lap yaxın yoldaşı olan Telli Qara vuruldu.

Çətəndaş Sisyan mahalında Murxuz kəndinin üstündə bir dağdır. Bu parçalar o davada qoşulmuşdur:

Telli Qara Çətəndaşda vuruldu
Nəbinin dəstəsi onsuz qırıldı
Çətəndaş üstünə qoşun sürüldü
Hardasan-hardasan, ay Qaçaq Nəbi
Dəstəsi özündən ay qoçaq Nəbi.

Nəbi səngərdədi Şah Hüseyin naçaq
Qoca deyib gəlin buradan qaçaq
Mehdinin yanında Şah Məhəmməd qoçaq
Hardasan-hardasan, ay Qaçaq Nəbi
Dəstəsi özündən ay qoçaq Nəbi.

Çətəndaşın dörd bir yanı bağlıdı
Yolları uçurum, uca dağlıdı
Nəbinin ürəyi ondan dağlıdı
Hardasan-hardasan, ay Qaçaq Nəbi
Dəstəsi özündən ay qoçaq Nəbi.

Nəbinin yoldaşlarından olan Qoca Salvartı dağında olan davaların birində vurulmuşdur. Bu qoşmalar onun üçündür:

Balaman vuruldu qoşun düzüldü
Aynalı tüfəngdən güllə süzüldü
İndi bildim əlim eşdən üzüldü
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi.

Qocanın səngəri dumandı duman
Qoşunun əlindən olubdu yaman
Vermədi Qocaya güllələr aman
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi.

Tüfəngi doldurub aldım əlimə
Kəməri bağladım qoşa belimə
Əcəlim gəlməmiş getdim ölümə
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi.

Səngərin altında yatdım yaralı
Yoldaşlardan indi oldum aralı
Ölüm gəlir cavan üzüm saralı
Tez yetir özünü, ay Qaçaq Nəbi
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi.

Tüfəngi doldurub dalbadal atdım
Sürünüb qabağa səngərə çatdım
Güllə dəydi mən qan-tərə batdım
Tez yetir özünü, ay Qaçaq Nəbi
Dəstəsi özündən ay qoçaq Nəbi.

Ayağına gəlib Şirvanı çarıq
Nəbini sağaldır yaradan xalıq
Qocanı öldürdü bir cüt arxalıq
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi.

Anam gəlib xəbərimə ağlasın
Bacım qara geyib qara bağlasın
Qara bayramında yasın saxlasın
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi
Dəstəsi özündən ay qoçaq Nəbi.

Nəbinin qardaşı Mehдинin Qarçıvan kəndində öldürülməsi üçün qoşulmuş parçalardan:

Düşmən qaçıb yenə girdi talaya
Onları qoymadım girə qalaya
Tez yetir özünü haraya, Nəbi
Düşmən salıb məni araya, Nəbi.

Yoldaşlardan tamam üzüldü əlim
Qardaşdan ayrıldım sınıbdır belim
Dərdimi deməgə yetirməz dilim
Düşmən salıb məni araya, Nəbi
Tez yetir özünü haraya, Nəbi.

Yoldaşlarım hanı gəlməz yanıma
Mən öləndə qan eləsin qanıma
Xəbərimi yetirgilən anama
Tez yetir özünü haraya, Nəbi
Düşmən alıb məni araya, Nəbi.

Nəbi gedib Qarçıvanın düzünə
Toz qonubdu çəkməsinin üzünə
Xəbər verin qardaşımın özünə
Tez yetir özünü haraya, Nəbi
Düşmən salıb məni araya, Nəbi.

Güllə dəgib Mehdi batıb qanına
Qardaşı bilir ki, gələ yanına
Nəbi gərək qan eləsin qanına

Tez yetir özünü haraya, Nəbi
Düşman salıb məni araya, Nəbi.

Nəbi çıxıb Ələngizin başına
Əl atıbdır torpağına, daşına
Mehdi yalqız hücum edib qoşuna
Tez yetir özünü haraya, Nəbi
Düşman salıb məni araya, Nəbi.

Düşmənlər çox idi qaça bilmədim
Qapımı bağladı aç bilmədim
Ürəyim yandı su iç bilmədim
Tez yetir özünü haraya, Nəbi
Düşman salıb məni araya, Nəbi.

Bəhlul Bəhcət

"Qaçacaq Nəbi"

...Bəy Nəbinin haqqını kəsdikdən sonra hiddətlənmiş Nəbi bir ilin zəhmət haqqı əvəzində bəyin bir quzusunu götürüb evlərinə qayıdır. Bir daha quzu otarmayacağını atasına söyləyir.

Alı kişi oğlunun tutduğu bu hərəkətdən xoşlanmayıb quzunu bəyin yanına gətirib deyir:

– Oğlumun haqqını kəsdiyin üçün o, sizin quzuya getməyəcək.

Bu sözlər bəyin acığına gəlir. Alı kişini qapısından qovur.

Nəbi bir il kənddə qalır. Ancaq haqqının bəydə qaldığını unutmayıb cürbəcür yollarla bəyə sataşır. İş o yerə çatır ki, kənd koxası, Nəbini bu hərəkətlərinin üstə dama salır.

Bir gün Mollu kəndinə gələn Şuşa taciri Davud zirək bir cavan olan Nəbinin kim olduğunu camaatdan xəbər alıb öyrəndikdən sonra, Alı kişinin yanına gəlir. Bir qədər kənar danışqdan sonra tacir Davud deyir:

– Oğlun Nəbini ver aparım!

Alı kişi:

– Mənim oğlum nəyinə gərəkdir?

Davud:

– Oğulluğa götürəcəyəm.

Alı kişi:

– Bəs mən özüm nə edim? O ki, mənim sağ əlimdir.

Davud:

– Mən, hər ikinizi saxlaram, – deyir.

Bir tərəfdən ağır vegilər, digər tərəfdən biyar Alı kişi-yə göz verib işıq vermirdi.

Nə etsin? Əgər Nəbini işə göndərməsə kiçik oğlu Mehdini, qızılçalı qızını necə saxlasın. Ayın çox vaxtını o, biyara gedir. Alı kişi razı olur. Davud onun könlünü almaq üçün bir qədər pul verir. Nəbini Şuşa qalasına aparır.

Nəbi bir müddət tacir Davuda nökr olur. Öz zirəklik, qoçaqlığı ilə Şuşa qalasında məşhurlaşır. Birinci gündən tacir Davud Nəbiyə pis baxmağa başlayır. Şuşanın məşhur alverçisi Kərbəlayı Fərhad bundan istifadə edərək Nəbini öz tərəfinə çəkir. Nəbi tacir Davuddan haqq-hesabını istədikdə o:

– Mən sənə atana pul verib sənə almışam. Gərək bir il də mənə yanımda işləyəsən, – deyir.

Bu söz Nəbiyə toxunur. Onu söyüb dükandan çıxır. Aradan bir müddət keçdikdən sonra Nəbi atasının ölüm xəbərini alır. Qardaşı Mehdini, anasını başsız qoya bilmədiyi üçün zorla kərbəlayı Fərhadan haqq-hesabını alıb, Mollu kəndinə gəlir. Nəbi nökrçiliyin “ləzzətini” gördüyü üçün rəncbərlik fikrinə düşür. Bu işə ona əl vermir. Çünki torpaqsız, kəlsiz o nə edə bilər? Bunları almaq üçün pul lazımdır. Nəbi mizdurluğa başlayıb qardaşı Mehdini də quzuya göndərir.

Nəbi yuxarı Mollu kəndində Həcər adlı bir qızı, qız da onu sevir. Bu qızın atası ortabab kəndli idi. Evlənmək üçün Nəbiyə pul lazım olur. O, bir neçə adamdan borc pul istəyir, amma əli boşa çıxır. Ən yaxın yoldaşlarından Kərim adlı birisi Nəbinin yanına gəlir. Onun bikiyə olduğunu sənəbini soruşur. Nəbi Həcəri gətirməyə borc pul tapa bilmədiyini söyləyir. Kərim Nəbiyə əl tutur, toy edib Həcəri ona gəlin gətirir.

* * *

Bir yay Mollu kənd yüzbaşısı Alamahmudbəy səhər tezdən kəndə gəlir, kimsəni işə buraxmayıb biyara göndərmək istəyir.

Nəbi qardaşı Mehdi ilə yuxarı Mollu kəndinə işləməyə gedirdilər. Yüzbaşı Alamahmudbəy Nəbinin qabağına çıxıb bağırır:

– Ə, hansı cəhənnəmə gedirsən? Məgər bilməyirsən ki, aşağı Mollu kəndliləri bəylik biyarına getməlidirlər?!

Nəbi:

– Nə olsun ki?

– Necə nə olsun ki?.. Xalq necə, sən də elə! Düş, qoşul camaata.

Nəbi:

– Xalq bəlkə özünü Araza atacaq. Mən də gedim atım? Qoymazsınız gedək fəhləliyimizə?

Nəbinin bu sözləri Alamahmudbəyə ağır gəlir, ona əl qaldırır.

Nəbi camaatı biyara getməyə qoymur. Bəy onu tutdurur. Haman saat Nəbinin tutulmasını bilən Həcər öz atasına xəbər verir. Həcərin atası Alamahmudbəyin yanına gəlir. Bir qədər cərimə verdikdən sonra Nəbini buraxdırır.

Bir gün Qubadlı rayonun bəyləri – Məmməd bəy, İldırım bəy, Məmmədəli bəy Mollu mülkünün yataqlarını bölmək üçün gəlirlər. Nəbi kəndliləri bir yerə toplayıb yerlərin bəylərə verilməməsi üçün onların arasından təbliğat aparır. Kəndlilər bəyləri kənddən qovurlar.

Bu iş üstündə bəylər Nəbini tutmaq isətiyirlər. Bunu bilən kəndlilər vaxtında Nəbini xəbərdar edirlər. O, qaçır. Bir aya kimi qaçaq düşür, sonra üzə çıxır.

Qubadlı bəyləri Nəbinin gələcəkdə bu kənddə bir bəla olacağını hiss edərək onu yox etmək üçün ciddi tədbirlər görməyə başlayırlar.

Nəbinin doğulduğu, yaşadığı kəndin yaxınlığında Mərguzlu deyilən bir kənd vardı. Mərguzlu kəndində yaşayan alverçi Kərbəlayi Baxşəli axşam Mollu kəndinə gedirkən Qubadlı Məmmədəli bəyin qardaşı Məmməd bəy ona rast gəlir, onu vurub öldürür.

Səhər tezdən Kərbəlayi Baxşəlinin meyiti tapılır. Mərguzlular elə bilirlər ki, bunu mollular edib. Odur ki, iki kənd arasında toqquşma olur. Nəbi hər iki kəndin camaatını sakit etmək üçün araya girir. Bəylər Nəbidəki dili, onun bacarıqlı bir adam olduğunu bilib Kərbəlayi Baxşəlinin ölümünü Nəbinin üstünə atırlar. Pristav Əliağa bəy Cavanşirov Nəbini tutub qazamata göndərir.

Nəbi qazamatda bir neçə gün qalır. Bir gecə Nəbi oturduğu ağzibirin qapısını döyür. Qapıçı kiçik pəncərədən onun nə istədiyini xəbər alır. Nəbi bayıra çıxmaq istədiyini bildirir. Qapı açılan kimi, Nəbi qapıçını boğazlayıb içəri çəkir. Onu boğub öldürür, paltarını geyib qazamatdan qaçır.

Nəbi Gorus qazamatından çıxıb öz kəndlərinə gəlir. Həcərlə görüşdükdən sonra Şahüseyni, onun iki qardaşını, bir də Kərimi çağırıb bir qədər dərdləşdikdən sonra deyir:

– Məni qaçax salan bəylər oldu. Gəlin son damla qanımız qalana qədər vuruşaq!

Yoldaşları razılıq verirlər. Nəbi özündən sonra Mehdini incidəcəklərini bilir. Odur ki, qardaşını da götürüb kənddən çıxır.

Gecə ikən gəlib Məmmədəli bəyin ilxısından hərə özünə bir yaxşı at seçir, sonra da pristav Əliağa bəyin divanxanasından hərə özünə bir tufəng götürüb dağlara çıxırlar.

Nəbi kiçik dəstəsilə Qaryaginə gəlir. Xramdan kəndinin yaxınlığında bir tərəni özlərinə məskən edirlər. Nəbi burada dinc oturmayıb, bəylərə dalaşır, onların mal-qarasını tutub kəndlilərə paylayır.

Bir gün Ağdamdan gələn Məmmədəli bəyin şərikini Nəbinin dəstəsi yolda soyur. Məmmədəli bəy bu acı xəbəri eşitcək at minib öz dəstəsilə Nəbini üzük qaşı kimi araya alır. Qızgın atışma başlanır.

Nəbi düşməni məğlub edir. Haman günü Şuşa qalasına gəlir. Sonra Laçınla Şuşa qalası arasında olan Turşsuda məskən salırlar. Nəbi qaraçılarla yaxından dostlaşır.

Ələ keçirdikləri qoyun-quzunu, başqa yeməli, geyməli şeyləri ac-dilənçi kəndlilərə payladığı kimi bu dəfə də qaraçılara paylayır.

Bir gün Nəbi yenə də bir karvan soyur. Bu xəbər Şuşa qəza naçalnikinə çatır. Bir qədər atlı götürüb Nəbini axtarmağa başlayırlar. Təsadüfən Nəbi o günü yoldaşlarını Dəvəboynuna göndərmişdi. Özü isə Turşsuda idi.

Nəbi darıxaraq iki quzu tapıb qaraçıların yanına gəlir. Quzunu kəsib damaxla yeməyə başlayırlar.

Şuşa qəza naçalnikinin qazaqları Nəbini axtarmağa başlayırlar. Qaraçılar qazaqların gəldiyini Nəbiyə xəbər verirlər. Nəbi Aynalı tüfəngini götürüb, düşmən qabağına getmək istərkən qaraçılar qoymurlar. Haman saat Nəbini keçə palaz altında gizlədirilər. Qazaqlar gəlib çıxırlar. Naçalnik Nəbini qaraçalardan xəbər alır. Onlar Nəbinin Gorus tərəfə getdiyini söyləyirlər. Qazaqlar getdikdən sonra Nəbi çıxır. Çalıb, oxuyub, oynadıqdan sonra Nəbi Bozatını minib özünü yoldaşlarına yetirir. Yığışıb Mollu kəndinə gəlirlər. Nəbi, Həcər kəndlilərlə görüşdükdən sonra yoldaşları ilə birlikdə Cənubi Azərbaycana keçir.

Nəbi baharda öz yaylaqları Salvaraltı dağına gəlir. Onun igidliyi, əliaçıqlığı dillərdə dastan olur. Ağasından balaca incimiş hər çoban tez dəyənəyi onun başına vurub birbaş Nəbinin yanına gəlir, onunu dəstəsinə qoşulur.

Zəngilan rayonunun Çaytumas kəndində yaşayan Allahverdi adlı birisi kənd koxasını öldürüb qaçır. Allahverdi təklikdə heç bir şey edə bilməyəcəyini, bu dağlarda

tələf olacağını hiss etdiyindən, Nəbinin dəstəsinə qoşulmağı qət edir. Allahverdi Nəbinin yanına əliboş getmir. O, gecənin birində Nəbinin düşməni olan Məmmədəli bəyin qardaşının yatmış yerdə başını kəsib xurcuna qoyur. Nəbinin Salvaraltı dağında olduğunu bilib onun yanına gəlir.

Nəbi Allahverdinin nə üçün gəldiyini xəbər alır. Allahverdi başına gələn müsibəti ona nağıl etdikdən sonra Məmmədbəyin kəsilmiş başını xurcundan çıxarıb Nəbinin ayaqları altına atır. Nəbi, Allahverdinə öz dəstəsinə qəbul edir.

Məmmədəlibəy qardaşı Məmmədbəyin ölümünü Nəbidən görür. Tez pristav Əliağabəyə xəbər verir. Nəbinin Salvaraltı dağında olduğunu eşidib yüzə kimi atlı ilə ora gedirlər. Qaryagin, Şuşa bəyləri də bunlara qoşulurlar.

Nəbini üzük qaşı kimi araya alan düşmən sevinir. Nəbi isə heç pozulmayıb yoldaşlarına deyir:

O qarlı dağları duman bürüdü,
Çar tərəfdə qoşun sürü-sürüdü.
İgidlərim, bu gün dava günüdür,
Mərd olub nə kimi girək meydana.
Gücmüzü göstərək bu gün divana.

Əliağa lotudur dəyməyin ona,
Məmmədəli girib nə yaman dona,
Qırın qazaqları, düzün yan-yana!
Nə oğlu nə kimi girək meydana,
Gücmüzü göstərək bu gün divana.

Nəbi indi möhkəm tutub işini,
Ac qurdlara qıcıdıbdır dişini,
Qırın bu bəyləri, tökün leşini!
Dərə dolsa, tökək leşi meydana,
Gücmüzü göstərək bu gün divana.

Nəbi sözünü qurtaran kimi Şahüseyn bir tərəfdən, Mehdi və başqaları da o biri tərəfdən düşüb düşmən qoşunu elə qırırlar ki, qazaqlardan qaçanı qaçır, qaçmayı sıldırım qayalardan qoyun-quzu kimi dərə aşağı tökülüb, tələf olurlar. Məmmədəlibəy qazaqlardan da qabaq qaçıb atın başını enişə qaytarır. Nəbi onu vurmaq istəmirsə də, amma yenə keçmiş yadına salıb Aynalını sazlayır. Pristav Əliağabəyi qolundan yaralayır. Əliağabəy gəlib Zəngəzur naçalniki Səlim bəy Rüstəmbəyova şikayət edir. Səlimbəy qoşun götürüb Nəbini nə qədər axtarırsa da tapa bilmir.

Nəbi qış vaxtı İrana keçir, dostu Rəhmanullaxanın yanına gəlir. Bir ay burada qalır. Gəncə qubernatoru Nəbinin İranda Rəhmanullaxanın yanında olduğunu bilib ona kağız yazır ki, Nəbini tutub rus konsulluğuna təslim versin. Rəhmanullaxan bu işdən Nəbini xəbərdar edir. Nəbi qaçdıqdan sonra qubernatora Nəbinin burada olmadığını yazır.

Qış qurtardıqdan sonra Nəbi öz dəstəsi ilə yenə Azərbaycana gəlir. O, arvadı Həcər, həm də Mollu əhli ilə görüşmək üçün doğma kəndinə gəlir. Qubadlı rayonunun Xucman kənd sakini Lütfəli bəy Nəbinin Mollu kəndində

olduğunu eşidib, əlli nəfərə kimi atlı cəm edib gəlirlər. Nəbini sevən yoxsul kəndlilər Lütfəli bəyin gəldiyini ona xəbər verirlər.

Nəbi ayağa qalxır, öz paltarını dəyişdirib çoban paltarını geyir. Altdan silah bağlayır. Yoldaşlarını götürüb Mollu kəndinə gələn yolun bir tərəfində gizlədir. Özü isə əlinə ağac alıb yolun tam ortasında dayanır. Lütfəli bəy gəlir, o, Nəbini çoban bilib deyir:

– Nəbini bu tərəflərdə görmədinmi?

Nəbi özünü karlığa vurub ona yaxın gəlməsini əli ilə işarə edir.

Lütfəli bəy hirslənir, atını sürüb Nəbiyə tərəf çapır, ona bir qamçı vurur. Ağzını Nəbinin qulağına yaxınlaşdıraraq bərkdən çığırmaq istərkən Nəbi Lütfəli bəyin qulağından yapışib yoldaşlarına işarə edir. Onlar qazaqlara hücum edib atışırlar. Nəbi isə Lütfəli bəyi dərəyə çəkib onun sağ qulağını kəsir, sağ ovcunun içinə bağladıqdan sonra atın dalına sarıyır, atı qamçılıyır. At Lütfəli bəyi götürüb qaçır. Yerdə qalan atlıları Nəbi, yoldaşları qırıb tələf edirlər. Sonra Nəbi öz dəstəsi ilə Qapan meşələrinə çəkilir.

Nəbi Qapana gedəndən sonra Səlimbəy böyük qüvvə ilə onu axtarır, tapa bilməyib geri qayıdır.

Bir gün Nəbi, Zəngəzur mahalında kiçik bir kəndin yanından keçərkən qulağına hay-küy səsi gəlir. O, Boz atını irəli sürür. Söyüd ağacının altında Zəngəzur maha-

lının üçüncü hissə pristavı Mehdi bəyin fağır bir kəndlini ağaca sarıyıb döydüyünün üstünə çıxır, ona deyir:

– Ə, bu fağırını niyə öldürürsən?

Mehdi bəy başını yuxarı qaldırır. Nəbini öz dəstəsi ilə görcək əlindəki tatarı yerə düşür, yarpaq kimi əsməyə başlayır. Nəbi Mehdi bəyi çoxdan axtarırdı, fürsəti fəvta verməyib, onun paltarını əynindən çıxarıb kəndliyə verir, özünü isə ağaca sarıyıb:

– Eşitsəm bir də siz fağır-füqəranı incidib, onlara əl qaldırırsınız, torpağınızı torba ilə daşıtdırıb birbaş Araza tökdürəcəyəm! – deyib gedir.

Zəngəzur naçalniki Səlim bəy Rüstəmbəyova səhər tezdən xəbər çatır ki, Nəbi üçüncü hissə pristavı Mehdi bəyi soyundurub ağaca sarıyıb. Səlim bəy Rüstəmbəyov çox qəzəblənir, haman saat atlı dəstə götürüb Nəbini axtarmağa çıxır.

Pristav Mehdi bəyin ağaca sarınması xəbəri bütün mahala yayılır. Mahal çinovnikləri bu xəbərdən daha da qorxuya düşürlər. Naxçıvan naçalniki Slavaçinski bu xəbəri eşidən günün səhəri atını minib Səlimbəy Rüstəmbəyovun yanına gəlir. Onların arasında belə bir söhbət gedir:

– Səlim bəy, sən bu Nəbi haqqında fikrin nədir? Nə vaxta kimi bu zalım oğlu mahalı çalıb-çapacaqdır?

– Mən lap başımı itirmişəm, bu dələduzla üç-dörd rota əsgər də bacara bilməz.

– Mən hələ işin gerisindən qorxuram. O, bu gün Mehdi bəyi soymuş, sabah gecəylə gəlib sənə arvad-uşağını lap yorğan-döşəyi ilə oğurlar.

Səlim bəy Slavaçinskiyə baxıb deyir:

– Bəs nə etməli?

Slavaçinski:

– Nəbi üç günə kimi bu mahallardan yox olmalıdır. Qubernator əmr etmişdir ki, Nəbi bir həftəyə kimi tutulub həbs edilməsə, bütün mahal pristavlarının işi yuxarıya verəcək.

Səlimbəy qorxuya düşüb deyir:

– Yol göstər, bəlkə bir tövr ilə Nəbini yox edə bilək.

– Biz Nəbini açıqda döş-döşə gəlməklə tuta bilməyəcəyik. Elə hiylə düzəltmək lazımdır ki, Nəbi özü gəlib bizə təslim olsun.

– Nə kimi hiylə lazımdır, sən de, mən can-başla əməl etməyə hazırım.

– İndi ki, belə oldu, qoy bir fikirləşim.

Hər ikisi razılaşıdıqdan sonra Slavaçinski Səlim bəyin yanında qalır. Səlimbəy kəndin ətrafında bir çox atlılar qoyur ki, qarovul çəksinlər.

Səhər tezdən kəndə belə bir xəbər yayılır: “Nəbi Slavaçinskiyə qazaqlarını qarın-qarına bağlayıb, getmişdir”.

Bu xəbər Slavaçinskiyə daha da qorxuya salır. Adam göndərərək ətraf bəyləri çağırtdırır. Bəylər yığılıb bir qədər söhbətdən sonra Nəbi haqqında danışmağa başlayırlar.

Slavaçinski:

– Həcər tutulub həbs edilməyincə, Nəbi gəlib təslim olmayacaqdır. Bu, açıq bir məsəldir ki, Nəbi arvadının həbsdə yatmağına razı olmayacaq.

Bəylər Slavaçinskinin fikrini yerbəyerdən alqışlayırlar. Sabahı Slavaçinski və bəylər çıxıb gedirlər.

Səlimbəy gecə ikən dörd nəfər atlı ayırıb Mollu kəndinə göndərir. Atlılar Mollu kəndinə gəlir, Həcəri tutub Səlimbəyin hüzuruna aparırlar. Səlimbəy Həcərin ayağına qandal vurub, Gorus qazamatına göndərir.

Həcərin tutulması səhər tezdən ətrafa yayılır. Nəbini, onun arvadı Həcəri sevən kəndlilər, Səlimbəyin yanına təvəqqəyə gəlirlər. Səlimbəy kəndlilərin xahişini rədd edir.

Həcər neçə dəfə qazamatdan qaçmaq istəyirsə bacarmır.

Qazamat qulluqçularından birisi Həcərə vurulur. Gecə qapını açıb içəri girir. Həcər onun fikrini duyub tez yerindən qalxır, yanındakı xörək qabını onun başına çırpır. Qazamat qulluqçusunun başı yarılır.

Bir gün Nəbinin ən yaxın adamlarından biri Həcəri görmək üçün Gorus qazamatına gəlir. Həcər gələn kəndini görəcək ürəklənib deyir:

– Get mənə bir kağız, bir də qələm gətir.

Kəndli qələm, kağız tapıb Həcərə gətirir. Həcər Nəbiyə belə bir məktub yazır:

Qazamat istidir yata bilmirəm,
Qubernat güclüdür, bata bilmirəm,
Ayaqda qandalaq qaça bilmirəm,
Mənim bu günümdə gələsən, Nəbi,
Qazamat dalını dələsən, Nəbi!

Qazamat istidir, ağrıyır başım,
Axır gecə-gündüz qanlı göz yaşım
Olubdu daş-divar mənim sirdaşım,
Mənim bu günümdə gələsən, Nəbi,
Qazamat dalını dələsən, Nəbi!

Mən gələndə şamamalar gülüdü,
Dörd yanımlı atlı, qaçaq bürüdü,
Yazıq canım qazamatda çürüdü,
Mənim bu günümdə gələsən, Nəbi,
Qazamat dalını dələsən, Nəbi!

Həcər məktubu kəndliyə verir, kəndli məktubu alıb birbaşa Mollu kəndinə gəlir. Oradan da səhər tezdən çıxıb Nəbini axtarmağa başlayır. Nəbini tapıb Həcərin məktubunu ona verir.

Nəbi, Həcərin məktubunu alıb məzmunundan xəbərdar olandan sonra, Həcəri tək xilas etmək fikrinə düşür. Yoldaşlarını Camal qalasında qoyub əhvalatı bilmək üçün

Mollu kəndinə gəlir. Bir neçə kəndlidən Həcər haqqında dürüst məlumat aldıqdan sonra, Bozətini minib Gorusa tərəf gəlir.

Gorusun bir neçə kilometrliyində Nəbi Qarabağa gədən tacirlərə rast gəlir. Qarabağda satmaq üçün apardıqları mallarını alır, özlərini də qol-qola bağlayır. Yaxındakı kəndə enib haman malları kasıblara paylayır, yoluna davam edir. Gorus dağının dalında Nəbini isti vurur, bir kölgəlik tapıb uzanır.

Kənd strajniki¹ qol-qola bağlanmış tacirlərə rast gəlirkən soruşur:

– Ə, sizi kim qarın-qarına bağlayıb?

Tacirlərdən biri:

– Başına dönüm, qaçaq Nəbi bizim var-yoxumuzu əlimizdən aldı, özümüzü də bu kökə saldı.

Strajnik bunu eşidən kimi tacirlərin qolunu açır, tələsik Gorus naçalnikinin yanına gəlib, Nəbinin bu tərəflərdə olduğunu bildirir. Naçalnik yüz atlı götürüb birbaş Gorusun dağına gəlir, Nəbini mühasirəyə alır.

Nəbi Bozətın kişnəməsinə ayılır. Qazaqları yaxınlığında gördükdə cəld sıçrayıb ata minir, aradan çıxmaq istəyir. Qazaqlar Nəbini gülləyə tuturlar. Qurtara bilməyəcəyini hiss edən Nəbi Bozətın yalını tumarlaya-tumarlaya söyləyir:

¹ Strajnik – aşağı rütbəli çar qulluqçusu.

Gorusun qaşında yıxılıb yatdım,
İstinin dərindən qan-tərə batdım,
On iki taciri qol-qola çatdım,
Bozat, qurtar məni, aman günüdür!

Gümüşdən döydürərəm sənin nalını,
Yüz gözələ hödürərəm yalını,
Sən gəl pozma mən Nəbinin halını,
Bozat, qurtar məni, aman günüdür!

Sonra elə bir nərə çəkir ki, qazaqlar pərən-pərən düşürlər. Nəbi cəld özünə bir səngər tapıb daldalanır, Aynalı tufəngi işə salır.

* * *

Nəbinin qardaşı Mehdi gecənin bir aləmində ayılıb Nəbinin mənzilinə gəlir. Nəbini tapmadıqda yoldaşlarından onun harada olduğunu soruşur. Xan hüseyin:

– Nəbi dünəndən bəri gözümə dəymir.

Mehdi tövləyə enib görür ki, Bozat da yerində yoxdur. Tez yoldaşlarından birini götürüb yel kimi Gorusa tərəf uçurlar. Gorusun dağına bir xeyli qalmış Aynalının səsinə, Nəbinin nərəsinə eşidir. Onlar arxadan yol tapıb səngərə tərəf çapırlar.

Birdən Bozat ayağını yerə döyüb kişnəyir. Nəbi dönüb görür ki, enişdən beş-on atlı gəlir. Nəbi bunları gören

kimi özünü itirmir. Elə bir nərə çəkir ki, hər iki tərəf daş kimi qonub qalır. Mehdi yoldaşı ilə yaxınlaşıb səngərlərə yatırılar. Atışma getdikcə qızıdır. Nəbi yoldaşlarını görüb ürəklənir:

Yenə düşmən gəlib nizama durdu,
Naçalnik mat qalıb boynunu burdu,
Qoçaq Mehdim gələn qazağı vurdu,
Qoy sənə desinlər, ay qaçaq Nəbi,
Qardaşı yanında ay qoçaq Nəbi!

Nəbiyəm düşməni sallam talaya,
Qoymayın sağ gedib çıxma Qalaya,
Qubernat mat qalsın belə bəlaya,
Qoy sənə desinlər, ay qaçaq Nəbi,
Yoldaşı yanında ay qoçaq Nəbi!

Düşməni məğlub etdikdən sonra Nəbi Xocahana tərəf gəlir. Kəndə girib Niftəli bəyi öldürdükdən sonra çıxıb gedirlər.

Niftəli bəyin öldürülməsi xəbəri kəndə yayılır. Səfər bəy, Hüseyin bəy, Teymur bəy, qeyri bəylər Nəbinin dalınca at çapıb, Qılıcan dərəsində tutuşurlar.

Nəbinin üzərinə dolu kimi güllə yağır. O, yoldaşlarına ürək vermək üçün oxuyur:

Qılıcan dərəsi qana boyansın,
Aynalı səsinə dünya oyansın,
Bəylərin yer-yurdu od tutub yansın,
Buraxmayın bir təkini bəylərin!

Ovuc-ovuc içək düşmən qanını,
Alaq qubernatın, bəyin canını,
Dağdaq onların xanımanını,
Buraxmayın bir təkini bəylərin!

Nəbi deyir: sayıq olun, yatmayın,
Düşməne havayı güllə atmayın,
Amandı kəndlini bəyə qatmayın,
Buraxmayın bir təkini bəylərin!

Bəylərin məcbur edib gətirdiyi kəndlilər Nəbinin sözlərini eşitdikdə Nəbiyə güllə atmaqdan boyun qaçırıb geriyə üz qoyurlar. Nəbi Teymur bəyi vurur, o biri bəyləri isə Xocahana qədər qovub geri qayıdırlar.

Nəbi oradan birbaşa Gorusa gəlib çıxır. Gorus qaşında ikinci toqquşmaya rast gəlir. Bu belə olur:

Gorus naçalniki tərəfindən Gorus ətrafına, Nəbini tutmaq üçün kəndləri gəzən iyirmiyədək atlılara Nəbi özü rast gəlir. Atışma başlanır. Nəbi atlıları qırıb çatır, vəcdə gələrək deyir:

Gəldik çıxdıq biz Gorusun qaşına,
Səngər tapıb can vermədik qoşuna,
Gör nələr gətirdik düşmən başına,
Əcəldən amansız ay qaçaq Nəbi!
Düşmənin gözünə ay bıçaq Nəbi!

Mehdi, Allahverdi mənim ürəyim,
Bir mən, bir at, bir Aynalı tüfəngim,
Düşməni gör necə yan-yana sərdim,
Əcəldən amansız ay qaçaq Nəbi!
Düşmənin gözünə ay bıçaq Nəbi!

Nəbi minər Bozatının üstünə,
Aynalı tüfəngi alar dəstinə,
Gülləni yağdırar düşmən üstünə,
Əcəldən amansız ay qaçaq Nəbi!
Düşmənin gözünə ay bıçaq Nəbi!

Nəbi atlıların patron, silahlarını yığıb gecə ikən Gorusa
qayıdır.

* * *

Nəbinin yolunu səbirsizliklə gözləyən Həcər darıx-
mış halda dağınıq saçlarını sinəyə saz edib qazamat pəncə-
rəsindən baxa-baxa Nəbi nigarançılığını belə bəyan edir:

Bu dünyada çəkdim olmazın cəfa,
Zalım fələk qoymur sürək bir səfa,
Necə oldu ondakı gözəl vəfa?
Tehranda tutdular, nədi gəlmədi,
Nə üz verdi görən, Nəbi gəlmədi?

Ellər matdır fələk qıyan oyuna,
Sarılmadım mən doyunca boyuna,
Həsərət qaldı Nəbi qardaş toyuna,
Tehranda tutdular, nədi gəlmədi,
Nə üz verdi görən, Nəbi gəlmədi?

Onsuz bu dünyaya etmərəm nəzər,
Atlı qazaq dörd bir yanımda gəzər,
Həcər qalıb qazamatda intizar,
Tehranda tutdular, nədi gəlmədi,
Nə üz verdi görən, Nəbi gəlmədi?

Nəbi öz dəstəsilə şəhərə çatan kimi qazamata hücum
edir, qapıçıları öldürüb qazamata girir. Şəhər divanxana-
sını tar-mar etdikdən sonra Həcəri Bozatın tərkinə alıb,
şəhərdən çıxır.

Nəbinin qazamatı dağıtması xəbəri naçalnikə çatır.
Naçalnik qazaqlara əmr edir ki, Nəbini tutsunlar. Qazaq-
lar Nəbi adını eşitcək qorxa-qorxa çıxıb bir neçə havayı
güllə atdıqdan sonra geri qayıdırlar.

Nəbi, Həcəri azad etdikdən sonra bir müddət İranda qalır, sonra Azərbaycana gələrək Salvaraltı dağına çıxır.

Naxçıvan naçalniki Slavaçinski Nəbinin Salvaraltı dağında olduğunu bilən kimi Səlimbəyə xəbər göndərir. O da bir qədər atlı ilə Nəbini tutmaq üçün Salvaraltı dağına gəlir.

Kəndlilər Səlim bəyin gəlməsini Nəbiyə xəbər verirlər. Nəbi yoldaşlarını cəm edərək onlara nə deyir:

Mehdi sağdan cumsun igid qoç kimi,
Ər meydanda dursun gərək daş kimi,
Şahüseynlə Qoca tər lan quş kimi
Gərək bu gün vuraq düşməni daşa!
Bu meydanda cəmdək qarışsın başa!

Nəbinin gücünü düşmənlər bilsin,
Yağılar ağlasın, dost-aşna gülsün,
Yer üzündən naçalniklər silinsin,
Gərək bu gün vuraq düşməni daşa!
Bu meydanda cəmdək qarışsın başa!

Söz qurtaran kimi Nəbinin dəstəsi hücumla keçir. Həcər də əlinə tüfəng alıb qabağa gələn qazaqları bir-bir dənləyir.

Atışma getdikcə şiddətlənir. Düşmən tab gətirə bilməyib qaçır.

Nəbi bir tərəfdən düşmənin qaçdığını, o biri tərəfdən Həcərin bu davada bir nər kimi atışdığını görüb daha da ürəklənir:

Mən bir qoç iyidəm düşmüşəm qaçaq,
Qardaşım Mehdidir, özümdən qoçaq,
Qubernat bu işdən olubdu naçaq,
Mahalda desinlər qaçaqdı Nəbi,
Arvadı özündən qoçaqdı, Nəbi!

Mehdinin əlindən dad edər fələk,
Naçalniklər mənə gəlirlər kələk,
Həcərə yaraşır desinlər pələng,
Mahalda desinlər qaçaqdı Nəbi,
Arvadı özündən qoçaqdı, Nəbi!

Qubernat, naçalnik gəlsə soymaram,
Düşmənin qanından içsəm doymaram,
Zalımda qisası yəqin qoymaram,
Mahalda desinlər qaçaqdı Nəbi,
Arvadı özündən qoçaqdı, Nəbi!

Bunu deyib, Nəbi elə bir nərə çəkir ki, dağ-daş titrəyir.

Düşməni qabağına qatıb o qədər qovur ki, gətirib Yel-ləcədən aşağı tökür. Özü təpənin üstə çıxıb son sözünü belə söyləyir:

Nəbi deyir: Yelləcədə durmuşam,
Əlimdə tufəngim bığım burmuşam,
Hər gülləyə bir qaçağı vurmuşam,
Mahalda desinlər qaçaqdı Nəbi,
Arvadı özündən qoçaqdı, Nəbi!

Nəbi bir oğlandı hər yeri gəzər,
Üstü götürdükcə patronu düzər,
Bəy əmrilə saldat, üstünə süzər,
Mahalda desinlər qaçaqdı Nəbi,
Arvadı özündən qoçaqdı, Nəbi!

Nəbi düşməni qovduqdan sonra Piri qalasına gəlir. Məğlub olmuş Səlim bəy yenidən bir neçə bəydən, Gəncə qubernatorundan aldığı qazaqlarla Nəbini axtarmağa başlayır. Nəbinin Piri qalasında olduğu xəbərini alaraq oraya gəlir. Nəbi isə oradan Kəlbəcər rayonunun Pəriçinqıl dağına qalxır. O, burada Kəlbəcərdən İstisuya gedən düşməni Nəsib bəyin qardaşını öldürür. Bu xəbər də Səlim bəyə çatır. Səlim bəyə silahlı bir qüvvə ilə Pəriçinqıl dağına gəlib, dağı üzük qaşı kimi araya alır.

Nəbi düşmən tərəfindən üzük qaşı kimi araya alındığını görcək davasız xilas olmaq fikrinə düşür. Qaranlıq gecədə o, yoldaşlarını çağırıb tonqalın işığında Səlim bəyə bu məzmununda məktub yazır:

Pərçinqıl dağında salmışam məskən,
Döşəyim çinqıldır, yastığım tikən,
Çiyində yapıncı, köynəyim kətən,
Divanı çaşbaşa salan qoçağam,
Bəylərin gözünə iti bıçağam!

Qırdıqca kəsilmir kazağın dalı,
Çinqılda vuruldu pristav Alı,
Nəbiyə halaldır bəylərin malı,
Divanı çaşbaşa salan qoçağam,
Bəylərin gözünə iti bıçağam!

Nəbiyəm, atımın ayağı ala,
Qubernat başına gətirrəm bəla,
Qoymarıq tumunuz yer üstə qala,
Divanı çaşbaşa salan qoçağam,
Bəylərin gözünə iti bıçağam!

Nəbi məktubu torpağa sancdıqları ağacın ucuna sarıyır. Şeylərini yığışdırıb sıldırım qayalardan, keçilməz dar cığırlardan zor-güc ilə keçərək, gecənin qaranlığında öz dəstəsilə görünməz olur.

Bir az keçmir ki, ay doğur. Düşmənlər qara dağlar döşündə bitən qaratikan kollarını Nəbinin adamları bilib güllə atılsa da, heç bir cavab ala bilmədiklərindən səhər kimi gözləməyə məcbur olurlar.

Dan yeri ağarar-ağarmaz Səlim bəyin dəstəsi dağa dırmanır. Burada Nəbini tapa bilmədikləri üçün çox pərt olurlar. Nəhayət məktubu tapıb Səlimbəyə yetirirlər.

Səlim bəy məktubun məzmunundan xəbərdar olduqda hiddətlənir, gətirdiyi qazaqlarla Nəbini axtara-axtara Zəngəzura gəlib çıxır.

Bir müddətdən sonra Nəbi Həcərlə bərabər İrana gedir. Baharda Nəbi Azərbaycana qayıdıb, Üçtəpə dağını özünə məskən edir.

Bir gün Nəbi Həcəri Telliqaranın yanında qoyub yoldaşları ilə birlikdə dağkeçisi ovuna çıxır.

Dağbəyi Kinikorbəyin iki nəfər adamı Nəbiyə rast gəlir. Nəbi onların kim olduğunu bilcək birisini öldürür, o birisi isə qaçır.

Nəbinin Üçtəpədə olduğunu Kinikorbəyə xəbər verirlər.

Kinikorbəy əliyə kimi atlı götürüb Üçtəpəyə gəlir.

Hər düşmən qoşununun gəldiyini görcək Telliqaranı səsləyir. Hər ikisi səngərə girib atışırlar. Nəbi güllə səsini eşidərək yoldaşları ilə birlikdə geri qayıdır.

Həcər Nəbini görcək ürəklənib:

– Ə, gələn Kinikorbəydir, özünü tez yetir – deyə bağırır.

Nəbi cəld səngərə yatır. Mehdi, başqaları da hərə bir səngərə yatıb, atışırlar. Kinikorbəyin adamlarını qırıb qurtardıqdan sonra özünü də tuturlar. Həcər Nəbinin bu qoçaqlığını görcək aşağıdakı sözləri deyir:

Üçtəpə dağına xəbər yayıldı,
El-oba yuxudan onda ayıldı,
Yasavullar dərə-dərə yayıldı,
Nəbi yenə burda bir ad eylədi,
Dağbəyini tutub, nə dad eylədi!

Nəbinin dəstəsi yenə quruldu,
Üçtəpə düzündə qazağı vurdu,
Haray çatdı, Kinikorbəy buyurdu,
Yenə Nəbi burda bir ad eylədi,
Dağbəyini tutub, nə dad eylədi!

Nəbi bir ləhzədə çıxdı oraya,
Kinikoru tutub çəkdi araya,
Yasavullar onda qaçdı haraya,
Nəbi yenə burda bir ad eylədi,
Dağbəyini tutub, nə dad eylədi!

Həcər sözünü qurtarandan sonra Nəbi Kinikorbəyi öldürüb dərəyə atır.

Həcəri öz doğma kəndlərinə qoyub yoldaşları ilə birlikdə İrana adlayır. Nəbi İranda da dinc durmur. Bəylərlə, xanlarla vuruşur, tutulacağını hiss edərək yenə Azərbaycana qayıdır.

Nəbinin Azərbaycana qayıtdığını bilən yerli bəylər böyük qüvvə ilə onu axtarmağa başlayırlar. O vaxtlar Nəbi

gah Qapan meşələrində, gah da Gorusdan yuxarı Kəpəz deyilən dağda olur. Gəncə qubernatoru yerli naçalniklərə Nəbinin tutulmasını qəti təklif edir. Səlim bəy Rüstəmbəyov Zəngəzurdan, Qara Əliağa Qaladan üç yüzə kimi atlı ilə Nəbini axtarmağa çıxırlar.

Nəbi öz dəstəsi ilə Çiçəkli yaylasından Qubadlıya gəlirkən təsadüfən yolu Qubadlı rayonunun Seytar deyilən kəndinin yanındakı meşədən düşür. Bu meşəyə el arasında Qaranlıq meşə deyirlər. Nəbi burada bir çobana rast gəlir. Ondan pulla qoyun alıb, kabab bişirir. Yeməgə oturduqları vaxt Səlimbəyin dəstəsi tərəfindən üzük qaşı kimi araya alınirlar. Nəbi özünü itirmir. Rahatca çörəyi yedikdən sonra qalxıb atlara minmək istədikləri vaxt düşmən gülləni dolu kimi yağdırır. Nəbi dəstəsi ilə səngərlərə doluşurlar. Qızğın atışma başlanır. Nəbinin kiçik dəstəsi səlamət qalır. Nəbi oradan Qapana keçir. Bir aya kimi Qapanda qaldıqdan sonra Salvaraltı dağına gəlir, Həcəri götürüb yenə İrana keçir.

Nəbi İranda Rəhmətullaxanla görüşür, onun yanında qalır. Bir gün Nəbi qardaşı Mehdi Həcərin yanında qoyub Azərbaycana gəlir.

Gəncə qubernatoru Nəbinin İranda olduğunu bilib oradakı rus konsuluna yazır ki, nə vasitə ilə olursa-olsun Nəbini tutub təslim etməlidir.

Rus konsulu Nəbinin harada olduğunu, kimin evində qaldığını bildikdən sonra xanın oğlu Niyazını çağırıb deyir:

– Əgər sən Nəbini öldürüb, meyidini bizə təslim etsən, şəxsən mən səni Rusiyaya göndərib yaxşı vəzifə verərəm.

Rəhmətullaxanın oğlu razı olur. Konsulxanadan çıxıb evlərinə gəlir. Təsadüfən haman gün Mehdi Həcəri tək qoyub ova çıxmışmış. Rəhmətullaxanın oğlu Nəbinin harada olduğunu Həcərdən xəbər alır. Həcər ona yerli yerində məlumat verdikdən sonra Mehdi görünür. Rəhmətullaxanın oğlu Mehdiyi gören kimi xəncərini çəkib onu vurmaq istəyir. Mehdi ona aman verməyib birinci gülləsi ilə onu vurur. Güllənin səsinə adamlar toplaşır. Mehdiyi tutub həbs edirlər. Həcər isə göz dustağı saxlanılır. Həcər qürbət eldə belə vəziyyətdə qaldığını görcək Azərbaycana, Nəbiyə belə bir məktub yazıb göndərir:

Dağların döşləri çiskin, dumandır,
Vətəndən çıxalı xeyli zamandır,
Qürbət eldə halım mənim yamandır,
Mehdiyi tutdular, gələsən, Nəbi!
Düşmənin əlindən alasan, Nəbi!

İranda dağları qardır, borandır,
Arazın kənarı yazdır, arandır,
Mehdiyi tutdular, Həcər talandır,
Belə bir günəmdə, gələsən, Nəbi!
Düşmənin əlindən alasan, Nəbi!

Qohumdan, qardaşdan üzüldü əlim,
Gülüb danışmağa varmayır dilim,
Yanımda görünmür qoç oğlu Kərim,
Belə bir günümdə gələsən, Nəbi!
Həcəri əllərdən alasan, Nəbi!

O vaxtlar Nəbi Qapan rayonun Xocahan kəndinin yaxınlığındakı meşədə imiş. Məktub əvvəlcə Mollu kəndində Nəbinin əmisinə, sonra Nəbinin özünə çatır. Həməngünü Nəbi İrana adlayır.

Nəbi İrana keçən kimi kəndlilərlə görüşür. Mehдинin nə üçün tutulduğunu, harada saxlanıldığını yerli-yerində öyrənir. Gecəynən kiçik dəstəsi ilə Mehдинin saxlanıldığı yerə gəlir. Dama çıxır, baca boyda bir deşik açıb Mehdi üçün ip sallayır. Beləliklə Mehdi çıxardır. Gecəynən özlərini Araza yetirirlər. Azərbaycana keçdikdən sonra Həcəri kəndlərində qoyub özü Qapan meşələrinə çəkilir. Bu hadisədən sonra Nəbi bir müddət İrana getməyir.

* * *

Ağası Hacı Qəmbər Çoban İsmayılın haqqını kəsdiyindən o, acıqlanıb kişiyyə nalayiq söz deyir. İsmayılın bu hərəkəti Hacı Qəmbərin oğlunu qəzəbləndirir. Onlar vuruşurlar. İsmayıl bıçaq ilə onu yaralayıb qaçır. Haman gündən İsmayıl gizlin yaşamağa, ətraf bəylərə əziyyət verməyə başlayır.

Bir müddət İsmayıl Gəncə ətrafında qaçaqlıq edir. Tək olduğuna baxmayaraq, yerli bəylər onunla bacara bilmirlər. Şamxor koxasını döyənlər də qaçıb İsmayılın yanına gəlirlər. İsmayıl bunları da götürüb Qapan meşələrinə gəlir. Nəbinin dəstəsinə qoşulur. İsmayılın iyidliyi haqqında xalq belə bir qoşma qoşmuşdur:

Gorusun qaşına qoşun yürüdü,
Nəbinin dəstəsi durdu, yeridi,
Dörd tərəfi atlı qazaq bürüdü
Nəbinin dəstəsi fəğan eylədi,
Qazağın işini yaman eylədi.

Tapmayıb bir səngər girdilər kola,
İsmayıl Mehdi verdi qol-qola,
Qazaqları qırıb tökdülər yola.
Nəbinin dəstəsi fəğan eylədi,
Qazağın işini yaman eylədi.

Gəncəli İsmayıl dikəltdi başın,
Mehdilə tutdular Gorusun qaşın,
Səlim bəy axıtdı gözünün yaşın.
Nəbinin dəstəsi fəğan eylədi,
Qazağın işini yaman eylədi.

Bu dava belə olmuşdu. Nəbi arandan dağa qayıtdıqda yolu Gorus meşəsindən düşür. Bu zaman naçalnik Səlim

bəy, pristav Əliağa bəy böyük dəstə ilə Nəbini axtarırlarmış. Gorusdan bir qədər aşağı Nəbi ilə üz-üzə gəlirlər. Qızgın vuruşma başlanır. Bu davada İsmayıl böyük qoçaqlıq göstərir.

Nəbi Salvaraltı dağına, oradan da Qarabağa gəlir. Dəvəboynu deyilən sərt çıxılmaz bir yerdə özlərinə məskən salırlar. Bəylər, Nəbinin bu tərəflərdə olduğunu eşitcək böyük bir qüvvəmlə Dəvəboynuna gəlirlər. Lakin Nəbi haman günü aradan çıxıb yenidən Qapan meşələrinə çəkilir. Bəylər əlacsız qalıb Gorusa qayıdır, belə qərara gəlirlər ki, Nəbini yenə də kəndlilərdən tələb etsinlər. Vəziyyət olduqca qorxulu şəkil alır. Kənd koxaları kəndliləri döyür, söyür, Nəbini onlardan istəyirlər. Xocahan bəylərindən Niftəli bəy kəndliləri bir dama yığıb axşamdan-səhərə kimi çubuq altına salaraq Nəbini onlardan tələb edir. Kəndlilər kənd koxasını döyüb damın qapısını qırdıqdan sonra hərə öz evinə çəkilir. Kəndlilərin bu çıxışından qorxan bəylər kənd ətrafına qazaq qoyurlar.

Nəbi öz adamları vasitəsilə işdən xəbərdar olur. İsmayılı göndərir ki, Niftəli bəyi öldürsün. İsmayıl ata minib Xocahana gəlir. Düz yolda pusquda duran qazaqların üstünə çıxır. İsmayıl tez əlini tüfəngə atır. Atışirlar. Qazaqlar əvvəl onun atını vururlar. İsmayıl: "Atım vuruldu, özüm barı salamat qurtarım", – deyib özünə səngər tapır. Səhərə kimi atışirlar. İsmayılın gülləsinin qurtardığını görənlər qazaqlar ona hücum edir: Tutub qolunu bağlayıb birbaşa Gorusa, oradan da Şuşa qalasına aparırlar ki, bu

da Nəbini çaşdırmaq üçün bir vasitə olur. İsmayılı qalada çox incidirlər. Nəbi də İsmayıldan nigaran qaldığından onu axtarmağa başlayır, ancaq tapa bilmir. Nəbi öz kəndlərinə dönür.

İsmayıl bu məzmununda bir məktub yazıb Nəbiyə göndərir:

Duman gəlib bizim dağı bürüdü,
Baxdım mənı gör haraya sürüdü,
Yazıq canım bu qalada çürüdü,
Yetiş harayıma durma gəl, Nəbi!
Düşmənin əlindən mənı al, Nəbi!

Polad canım bax tuş oldu bir yaya,
O gündən ki, gətirdilər buraya,
İndi bildim ömrüm gedəcək zaya,
Yetiş harayıma durma gəl, Nəbi!
Düşmənin əlindən mənı al, Nəbi!

Qaladan görünür Dəvəboyunu,
Qazaqlar başıma gətirir oyunu,
Anam görməz İsmayılın toyunu,
Yetiş harayıma durma gəl, Nəbi!
Düşmənin əlindən mənı al, Nəbi!

Məktubu Mollu kəndinə gələn bir nəfər kəndli ilə göndərir. Məktub haman günü Nəbiyə çatır. Nəbi öz dəstəsi ilə Qalaya gəlir. Gecəynən şəhərə girir. Qazamatı

dağıdıb İsmayılı qurtarırlar. Nəbi şəhərdən çıxan kimi dalınca düşmən atlıları düşür. Düz iki gün, iki gecə vururlar. Düşmən Nəbinin kiçik dəstəsinin qabağında davam gətirə bilməyib qaçır. Nəbi öz dəstəsi ilə Murov dağına gəlirkən yolda bəylərin üç arabasını soyur, mallarını kəndlilərə paylaya-paylaya Murov dağına çıxırlar.

Nəbinin Murov dağında olduğunu bilən Gəncə qubernatoru, beş yüzə kimi atlı göndərir. Nəbi vəziyyəti belə görərək yoldaşlarına ürək verir, hamı səngərlərə yatışırlar. Atışma başlanır. Bu şeir də dava məqamında Nəbi üçün deyilmişdir:

Murov dağlarında quruldu dava,
Çəkdi qazaqları pristav ağa,
Güllələr yağanda pozuldu hava,
Nəbi burada da tufan eylədi,
Qazağın işini fəğan eylədi.

Dərədən çıxanda bir bölük qazaq,
Aynalı işlədi, qopdu tozanaq,
Nəbinin şəstinə bu sözü yazaq:
Nəbi burada da tufan eylədi,
Qazağın işini fəğan eylədi.

Düşmənin qoşunu yüyürdü dağa,
Qabaqda durmuşdu pristav ağa,

Nəbi qoymaz düşmən keçə qabağa,
Nəbi burada da tufan eylədi,
Qazağın işini fəğan eylədi.

Nəbi düşməni azdırı-azdıra Qubadlıya, oradan da Qırqlar dağına gəlib çıxır. Nəbinin Qırqlar dağında olduğunu eşidən bəylər, onu rahat buraxmayıb, yenidən böyük bir qüvvə ilə oraya gəlirlər. Nəbinin dəstəsini mühasirəyə alırlar. Atışma əsnasında Nəbinin dəstəsindən bir nəfəri vururlar. Bir az keçmir ki, Nəbinin Bozatını da yüngül yaralayrlar. Nəbi işi belə görəndə deyir:

Qırqlar dağında bir dava qurdular,
Qazaq, saldat bəd nizama durdular.
Pristavlar Bozatımı vurdular,
İndi apararlar həbsə yar məni,
Bu çılpax zindanlar edər xar məni.

Dağlar uca idi, aş bilmədim,
Atım yaralandı, qaça bilmədim.
Bu vuruşdan baş aç bilmədim.
İndi apararlar həbsə yar məni,
Bu çılpax zindanlar edər xar məni.

Nəbi sözünü deyib qurtardıqdan sonra, dava meydanına nəzər salıb gördü ki, Mehdi düşməne şir kimi döşən-

mişdir. Nəbi ürəklənib elə nərə çəkir ki, qoşun yerində quruyub qalır. Nəbinin səsini eşidən yoldaşları tökülüşüb düşməne təpinirlər. Düşmən əlindən sağ-salamat qurtarıqdan sonra Nəbi haman saat Naxçıvan səmtində olan Keçili yaylağına keçir.

Nəbi yoldaşlarını Keçili yaylağında qoyub, ailəsini görmək məqsədilə Mollu kəndinə yollanır. Mahal naçalnikləri Nəbini tuta bilmədikləri üçün daha da hiddətlənirlər. Yığışib belə bir qərara gəlirlər ki, Nəbini yenə də kəndlilərdən tələb etsinlər. Bu qərarı bütün bəylərə bildirirlər. Kənd strajnikləri yenidən işə başlayır, yoxsul kəndlilərdən tələb edirlər ki, Nəbini tutub hökumətə versinlər, ya da kənddə gecələdiyi vaxt öldürsünlər. Bu zaman Nəbi Xocahan kəndinin yaxınlığından keçirmiş. Bir nəfər kəndli ona rast gəlir. Nəbini görən kəndli, onun ayağına düşüb müsibəti söyləyir.

– Kənddə qazaq varmı?

– Çoxdur.

– Elədə sən get öz işinə, mən gəlib sizin yerinizə onlara cavab verərəm.

Kəndli gedir. Nəbi özünü meşəyə verib, gün batana kimi gözləyir. Sonra Xocahan kəndinə girib Bozatını bir-başə Lütfəli bəyin qapısına sürüb dayanır.

Lütfəli bəy və bir neçə bəylər oturub şirin söhbət eləyən vaxtda Nəbi içəri girir. Lütfəli bəy onu görən kimi istəyir dad-həşir sala, ancaq Nəbi qapını kəsdirib deyir:

– Canınızı istəyirsinizsə, yerinizdən tərپənməyin!
Bəylər qorxularından yerlərindən tərپənmirlər. Nəbi deyir:

– Ə, sən məni axtarırsan? Bu da mən!

– İşimiz yoxdur, kəndliləri də incitmərik.

– Qulaq as, iki bənd sözüm var, deyim gedirəm:

Atam mərddir, mən əzəldən qoçağam,
Düşmənin gözüne iti bıçağam,
Yoxsul üçün ipək kimi yumşağam,
Sizlər üçün yaradıbdır sərt məni,
Bacarırsan, indi özün tut məni.

Yaxşı bax sən qoç Nəbinin boyuna.
Anan durar matəminə, loyuna,
Sizin kimi sürü-sürü qoyuna,
Yaradıblar iti dişli qurd məni,
Bacarırsan, indi özün tut məni.

Nəbi əvvəl Lütfəli bəyi, sonra o biri bəyləri öldürür. Car çəkib yoxsulları yığır. Lütfəli bəyin varını kəndlilərə paylayıb gecəynən çıxıb gedir.

Nəbinin Xocahan kəndində gəlib bəylərin başına oyun açması səhər ətrafa yayılır. Nəbini tutmaq üçün Mollu kəndinə qoşun gedir.

Qazaqlar kəndə soxulub arvad-uşaqları incidir. Qazaqların kəndi çalib-çapmasını görən Həcər, kənd arvad-

larını başına toplayıb, qazaqları daşa basaraq kənddən qovurlar. Səlim bəy vəziyyəti belə görüb qazaqları geri çağırır, Nəbini başqa kənddə axtarmağa başlayırlar. Təsədüfən haman gecə Nəbi Yuxarı Mollu obasına gəlir. Dostu Xudayarın evində qalır. Rahatlıq üçün üst paltarını soyunub yatır. Kənd koxası haradansa Nəbinin burda olduğunu bilib Səlim bəyə xəbər verir.

Səlim bəy müsəlləh qüvvə ilə gəlib kəndi mühasirəyə alır. Gecənin bir aləmində Nəbi evdən eşiyə çıxır. Qazaqlar Nəbini tuturlar. Qollarını bağlayıb Səlimbəyin hüzuruna aparırlar.

Səlim bəy Nəbini qandallayıb Gorus qazamatına göndərir. Bu əhvalatı eşidən kəndlilər Nəbini azad etmək üçün Gorus həbsxanasına gəlirlər. Lakin heç bir iş bacara bilmədikləri üçün dönüb Qapan meşələrinə gedirlər.

Qubernator Nəbini Gəncəyə gətirir. Bir ay Gəncədə qaldıqdan sonra Nəbini Gorusa aparırlar. On beş gündən sonra müxtəlif yerlərdən gəlmiş hökumət adamlarının iştirakı ilə Nəbinin dara çəkiləcəyi elan olunur. Xəbər Nəbiyə çatır.

Görək xəbəri eşidən Nəbi nə deyir:

Yenə Aynalını allam əlimə,
Bir qıy vurub minnəm Bozat belinə,
Mən hayıfəm, düşmən getsin ölümə,
Mərd iyiddir, qaçıb qurtarar Nəbi,
Düşmən üstə güllə yağdırar Nəbi.

Çiskin, duman çökdü yenə dağlara,
Külək vurub, yağış yağır bağlara,
Görünməyib mərd namərdə yalvara,
Mərd iyiddir, qaçıb qurtarar Nəbi,
Düşmən üstə güllə yağdırar Nəbi.

Sözünü tamam edəndən sonra Nəbi qaçmaq fikrinə düşür. Amma necə qaçsın! Ətrafda soldatlar gəzişirlər. Nəbi gecəni birtəhərlə yuxulayıb səhəri açır. Asılmağına da iki gün qalır.

Nəbi pəncərənin yoğun dəmirlərini bir-bir qopardaraq yerə tökür. On metr hündürlükdən yerə enmək üçün Nəbiyə ip gərəkdir. Kamerada ip olmadığından Nəbi kameralarda olan adyalları yığıb bir-birinin ucuna calayır. Adyalların bir ucunu pəncərənin dəmirinə möhkəm bağlayıb, o biri ucunu bayıra sallayaraq yavaş-yavaş aşağıya enir. Sağ-salamat həbsxananı tərk edir, obalarına gəlir. Nəbinin qazamatdan qaçması bütün mahallara yayılır, çar qulluqçuları yenidən qorxuya düşürlər. Bu dəfə qubernator özü məsələyə qatışır. Səlim bəyə, Mahmud bəyə, başqa bəylərə böyük qüvvə verərək Nəbini axtarmağa göndərir.

Nəbi yoldaşlarını Qapan meşəsində qoyub Qarçıvandanakı dostunun evinə gəlirkən, yolda bir dəstə tacirə rast gəlir. “Əliboş kəndə nə gedim” deyib haman tacirlərin mallarını əllərindən alıb Qarçıvan kəndinə gəlir. Gətir-

diyi malı yoxsullara paylayır. Çuğul kənd koxası Nəbinin bu kənddə olduğunu bilir, pristava xəbər verir. Haman saat qazaqlar kəndi üzük qaşı kimi araya alırlar. Kəndlilər Nəbini gizlədirlər. Nəbi çoban paltarı geyinir, kənddən çıxıb, tez özünü yoldaşlarına yetirir. Gecəyənən Nəbinin dəstəsi yenidən Qarçivana gəlir. Nəbi yoldaşlarına deyir: “Ə, güllə atmaym, kəndliləri qırsız”. Bir nəfər kəndli ilə pristava belə bir xəbər göndərir: “Mən buradayam. Sözün varsa mənimlə danış! Arvad-uşağı əsir eləmə!” Pristav bu xəbəri eşidən kimi qazaqlara Nəbinin olduğu yerə gəlir. Vuruşma başlanır. Qazaqları gülləyə basıb, pərən-pərən edirlər. Nəbi Zəngilana, oradan da Qubadlıya gəlib Həcəri götürür, birbaş Naxçıvan yaylaqlarına çəkilir. Naxçıvan naçalniki Slavaçinski Nəbinin bu tərəflərdə olduğunu eşitcək Səlim bəyə xəbər verir. Səlim bəy böyük bir quvvə ilə Naxçıvana gəlir. Nəbi isə Salvaraltı dağına qayıdır. Səlim bəy Nəbini izləyib Salvaraltı dağına tərəf gəlir.

Kəndlilər Nəbiyə xəbər verirlər ki, Qubadlı pristavı Teymurəli bəy qubernatordan beş yüz patron alıb ona söz verib ki, Nəbinin ölüsünü ona təslim etsin. Nəbi bu xəbəri eşitcək yoldaşlarına belə deyir: “Ə, baxıram bizim patron azlıq edəcək, gəlin gedək Qubadlı pristavının hüzuruna”. Yoldaşları razılaşaraq Həcəri yaylaqda qoyub, Qubadlıya gəlirlər. Gecə ayın aydınlığında Teymurəli bəyin evinə doluşurlar.

Bəy Nəbini görəndə kimi canını qorxu alır. Nəbi deyir: – Ə, qorxma, mən eşitmişəm ki, qubernatordan beş yüz güllə alıbsan ki, mənim ölümü ona təslim edəsən. Mən isə öz ayağımla yanına gəlmişəm.

Bəy:

– Ə, Nəbi zarafatı boşla, adamların sözünə inanma, gəl otur, mən də qərib oğlanam.

Nəbi:

– Ə, qoçaq, dur o beş yüz patronu ver bəri!

Bəy:

– Ay canım, zarafat eləmə, məndə patron nə gəzir?

Nəbi yenə deyir:

– Eşitmirsən! Məni yubatma, patronları ver! Yoxsa...

Pristav işin pis nəticə verəcəyini görüb beş yüz patronu Nəbiyə verir.

Nəbi oradan çıxıb birbaş Salvaraltı dağına gəlir. Bu zaman Səlim bəy dağı mühasirəyə alır. Kəndlilər Nəbinin burada olmadığını söyləyirlərsə də, Səlim bəy yenə əl çəkməyir.

Bu dəfə qazaqları ətrafda qoyub bir neçə qazaqla obaya gələn Səlim bəy alaçıqları axtarır. Nəbinin burda olmadığını yəqin elədikdən sonra bir neçə qoyun kəsdirib kabab bişirtdirir, istirahət etməyə başlayır. Həcərin burda olduğunu xəbər verirlər. Bəy onu yanına çağırtdırır.

Həcər Səlim bəyin yanına gəlir. Həcərə bir xeyli baxıb haman bu yerdə ona güllə atdığını xatırladır.

Səlim bəy:

– Ay qız, bu Nəbini harada gizlədibsən?

Həcər:

– Düyünçəmdə.

Səlim bəy:

– Ay qız, açıq de görüm Nəbi haradadır?

Həcər:

– Sən də namussuzluğa salıb arvad xaylağını incitmə!

Bu söz Səlim bəyə toxunur, əmr edir Həcərin qollarını bağlatdırır.

Yaylaxda qızlar, gəlinlər Həcərin tutulmağından qüslənirlər. Gecə olduğu üçün Səlim bəy yaylaqda qalır.

Nəbi Qubadlıdan Salvaraltıya gəlir. Yolda kəndlilər Nəbini işdən hali edirlər. Səlim bəyin orada olduğunu bilən kimi Nəbi ilk növbədə Həcəri azad etmək, sonra Səlim bəylə hesablaşmaq istədiyini yoldaşlarına bildirir.

Yaylağın sərin havası, əmlək quzunun əti qazaqları kefləndirir, şirin yuxuya verir. Nəbi obadan bir qədər uzaq dayanır. Obada olan itlər hürməsin deyə, it sahiblərinə gecəynən xəbər göndərir ki, itləri gizlətsinlər. Hər kəs öz itini alaçığa çəkib qabağına yal tökür. Nəbi obaya girir. Həcərin dustaq olduğu alaçığa gəlib onu xilas edir. Sonra obadan çıxarılanda bir güllə atır. Qazaqlar, Səlimbəy güllə səsində ayılırlar. Ara qarışır, itlər də tökülüb qazaqlara hücum edir. Bu tərəfdən də Nəbi onları gülləyə tutur.

Səlimbəyin dəstəsi Nəbinin qabağında tab gətirə bilməyib dərə aşağı qaçır.

Nəbi bu dəfə özünü Ərikli dağına verir. Yolda Naxçıvana gedən Xocahan bəylərinə rast gəlib onları soyur. Bu xəbər Slavaçinskiyə çatır. O da Səlim bəyə xəbər verir, yenə böyük bir qüvvə ilə Ərikli dağına gəlib onu üzük qaş kimi araya alırlar.

Qızğın atışma başlanır. Mehdi, Şahüseyn, Telliqara və başqaları səngərə doluşurlar. Arabir Nəbi yoldaşlarına ürək vermək üçün nəre çəkir.

Nəbinin yaxın yoldaşı Qoca, qabaq səngərdə düşməne göz verib, işıq vermir. Bu anda baraban vurulur, bir dəstə də köməyə gəlir. Qoca, dəstənin hansı tərəfdən gəlməsini bilmək üçün başını səngərdən çıxarıb baxanda, düşmən gülləsi onu ağır yaralayır. Görək Qoca yaralandıqda Nəbini necə haraya çağırır:

Tüfəngi doldurub aldım əlimə,
Kəməri bağladım qoşa belimə,
Əcəlim gəlməmiş getdim ölümə,
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi!
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi!

Səngərdə yatmışam indi yaralı,
Qoç Mehdidən düşdüm xeyli aralı,
Ölüm gəlir, cavan ömrüm saralı,
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi!
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi!

Yoldaşlarım hanı gəlməz yanıma,
İndi gərək qan eyləsin qanıma,
Qoca deyir: xəbər verin anama,
Özünü tez yetir, ay Qaçaq Nəbi!
Yoldaşı özündən ay qoçaq Nəbi!

Nəbi Qocanın ölümünü eşidib görək yoldaşlarına nə
cür ürək verir:

Qoymayın-qoymayın düşmən yayına,
Gülləni yağdırın qazaq başına,
Canım Mehdi hücum elə qoşuqna,
Nəbi gərək burda bir ad eyləsin
Düşmənin işini bidad eyləsin.

Nəbi indi düşmənləri qovalar,
Naçalniki, pristavı yaxalar,
Qocanın qisasın bəylərdən alar,
Nəbi gərək burda bir ad eyləsin
Düşmənin işini bidad eyləsin.

Nəbi son nərəsini çəkir. Atışma getdikcə daha şid-
dətlənir. Nəbinin nərəsindən ürəklənmiş yoldaşları, yer-
ləri möhkəm olduğu üçün düşməne göz verib, işıq ver-
mirlər. Vəziyyəti belə görən qazaqlar Nəbinin vuruşunda
tab gətirə bilməyib, qaçmağa üz qoyurlar.

Səlim bəy, nə qədər çığırır ki, “Ə, qaçmayın!”, olmur.
İşi belə görən Səlim bəy özü də qaçır. Nəbi bunları qov-
duqdan sonra Qocanın meyidini götürüb Naxçıvan qala-
sına yollanırlar.

Nəbi ilə bacara bilməyən bəylər, naçalniklər, höku-
mət adamları yenidən Həcəri tutub Gorus qazamatına gön-
dərirlər. Həcərə bu dəfə qazamatda olmanın əziyyətlər
verirlər. Xüsusən Simon deyilən birisi Həcərə sataşmağa
başlayır. Həcər belə bir ağır vaxtda, hər işi gözünün qaba-
ğından keçirərək görək Nəbini necə arzulayır:

Yastığım kərpicdir, döşəyim saman,
Yorğanım həsirdir üşüdüm aman,
Hər tərəf hasardır, hər tərəf duman.
Hardasan, hardasan, ay qoçaq Nəbi!
Adını qoyublar ay qaçaq Nəbi!

Gorusun düzünə hopubdur sazax,
Düzülüb qarovul, soldatla qazax,
Əlimdə qələm yox bir kağız yazax,
Hardasan, hardasan, ay qoçaq Nəbi!
Adını qoyublar ay qaçaq Nəbi!

Nəbi Həcərin tutulması xəbərini eşidərək, yoldaşla-
rını götürüb Savaraltı yaylağına gəlirlər. Nəbi burada Həcə-
rin tutulması əhvalatını daha ətraflı öyrəndikdən sonra
Həmtəli obasına gəlir.

Bu zaman Hayıq adlı birisi Nəbinin Həmtəli dağında olduğunu pristava xəbər verir. Pristav Nəbini hamam obada xəbərsiz mühasirəyə alır. Nəbi düşmənin qüvvəsinin az olduğunu gördükdə hücum edərək qovur, Yantəpəyə yola düşürlər. Pristav yenidən Səlimbəydən qüvvə alıb Yantəpədən Nəbinin qabağına çıxır. Qızgın atışma başlanır. Nəbi qazaqları qırır, Bozatına minib yoldaşları ilə aradan çıxır. O, atının davada şücaətini görüb deyir:

Bozatım davada pələngdir, pələng,
Qızılquş baxışlı, gözləri fişəng,
Belimdə qılıncım, çiyimdə tufəng,
Bozatım, yeri ha, aman günüdür,
Həcərin dustaxda qalan günüdür!

Naçalnik, qubernat hey kağız yazar,
Onların yazdığı qoç Nəbi pozar,
Yeri, Bozat, Həcər qaldı intizar,
Bozatım, yeri ha, aman günüdür,
Həcərin dustaxda qalan günüdür!

Nəbi sözünü tamam edib quş kimi Bozatını sürüb Gorus dağına çıxmaqda olsun, Həcər də qazamatda intizarda.

Nəbi öz dəstəsi ilə Gorusa girir. Özünü tez qazamat qapısına yetirib qapıçıya deyir:

– Mən qazamat naçalnikini görmək istəyirəm.

Qapıçı deyir:

– Neynirsən?

Nəbi deyir:

– Qaçaq Nəbidən onun üçün təzə xəbər gətirmişəm.

Qapıçı Nəbi adını eşidən kimi özünü naçalnikə yetirir.

Onu işdən xəbərdar edir. Naçalnik deyir:

– Burax gəlsin!

Qapıçı Nəbini içəri buraxır. Nəbi naçalnikin otağına girir. Naçalnik xəbər alır:

– Ey dəli musurman, nə üçün gəlmisən?

Nəbi deyir:

– Bu dəqiqə sənə deyim nə üçün gəlmişəm:

Mərd oğulam, mənə bacarmaz fələk,
Dava günü düşməne gəlləm kələk,
Aç qapını Həcərin üzün görək,
Buraxmasan allam canını indi,
Ovucla içərəm qanını indi.

Naçalnik deyir:

– Ə, sən mənə Nəbidən xəbər gətirmisən, ya mənə söz oxumağa gəlmisən?

Nəbi deyir, qulaq as birini də deyim:

Nəbinin adını qoyubsuz qaçaq,
Dəstəsi başında özündən qaçaq,

Olasan sən bu işindən naçaq,
Buraxmasan allam canını indi,
Ovucla içərəm qanını indi.

Naçalnik çığır b deyir:

– Ə, ləvənd oğlu, ləvənd! Sən nə hətərən-pətərən
sözlər danışırısan?!

– Səbir elə, sözümün axırıdır:

Nəbi deyir:

Mən keçmişəm canımdan,
İçdikcə doymaram düşmən qanından,
Gəlmişəm Həcəri alım zindandan,
Buraxmasan allam canını indi,
Ovucla içərəm qanını indi.

Qazamat naçalniki Nəbi adını eşidən kimi yarpaq tək
əsməyə başlayır:

– Ə Nəbi, amanın günüdür, çıx get buradan.

Nəbi deyir:

– Həcəri aparmamış getməmə!

Naçalnik:

– Ancaq təvəqqe edirəm, məni öldürməyəsən. Həcəri
buraxıram.

Nəbi:

– Tez ol, səninlə işim yoxdur.

Naçalnik gedib Həcəri götürür.

– İndi mənə bir kağız ver ki, bizi qapıçı buraxsın.

Naçalnik tez bir kağız yazıb Nəbiyə verir. Həcər,
Mehdi və başqa yoldaşları ilə görüşdükdən sonra Salva-
raltı yaylağına gedirlər.

Nəbi bir aya kimi Salvaraltı yaylağında qalır. Ellər
arana köçdükdə Nəbi Həcəri öz doğma kəndləri Aşağı
Mollu kəndinə götürür, dostu Yusifə tapşırır, özü də hara işə
gedir.

Həcərin qaçırılması hökumət adamlarını yenidən qor-
xuya salır.

Nəbinin Qapan meşəsində, Hacaxun qayasında oldu-
ğunu bilən Səlim bəy, Qafar bəy, Məmməd bəy, başqa
bəylər qoşun götürüb Qapana gəlirlər. Hacaxun qayasını
mühasirəyə alırlar. Ciddi atışma başlanır. Nəbinin Xanış
adında bir yoldaşı vurulduqdan sonra, Bozatını da vururlar.

Bozatının ölümünü gören Nəbi, bu sözləri deyir:

Qismətimiz buymuş dağlarda gəzək,
Zülmkar şahlara namələr yazaq,
İnsafdırmı bir iyidə, yüz qazaq!
Qazağın, əfsərin əlindən haray,
Quduz pristavın əlindən haray.

Nə pis yerdə düşmən vurdu atımı,
Tamam kəsmək istəyirlər zatımı,
Öldürə bilmədim qubernatımı,

Kor yapalaxların əlindən haray,
Quduz pristavın əlindən haray.

Nəbi sözünü qurtarıb elə bir nərə çəkir ki, dağ-daş titrəyir.

Xanışı basdırdıqdan sonra Nəbi bu tərəfləri tərk edərək, Sisyan mahalına gəlir. Yoldaşlarını Çətəndaşda qoyaraq özü Dulus kəndinə gəlir. Dulus kəndinin koxası vergi vermək istəməyən kasıb bir kəndlini döydüyünü, onun arvad-uşağını evdən bayıra atdığını görüncə özünü saxlaya bilməyib haman koxanı vurub öldürür.

Xəbər Sisyan mahalının naçalnikinə çatır. Bu tərəfdən də Nəbini təqib edən qazaqlar təsadüfən gəlib buraya çıxırlar. Nəbinin Çətəndaşda olduğunu bilib böyük bir qüvvə ilə oraya gəlirlər. Nəbinin yoldaşları, Mehdi, Telliqara hərə öz səngərinə yatır. Qazaqlarla atışma başlanır. Nəbinin ən yaxın dostu Lüt Abış vəziyyətdən Nəbini xəbərdar edir. Nəbi atına minib, başqa kəsmə yollarla özünü yoldaşlarına yetirir.

Vuruşma qızıdır. Nəbinin yaxın dostu Telliqara öz səngərindən qabaq səngərə keçmək istəyəndə düşmən gülləsi onu yaralayır. Telliqara səngərə yığılır.

Nəbi Telliqaranın vurulmasını bilcək çox qəmgin olur. Düşmən çox olduğu üçün tez də özünü səngərə atır.

Telliqaranın intiqamını almaq üçün yoldaşlarına ürək verən Nəbi elə bir nərə çəkir ki, düşmən qaçmağa üz qoyur.

Xucuqlu Mahmud bəy çoxdandı ki, Nəbinin soracağında idi. Ancaq onu harada tapıb, onunla necə hesablaşacağını bilmirdi. Xucuqlu Mahmud bəyə el arasında Ala Mahmud deyirdilər. O eşidir ki, Nəbini tuta bilmirlər. Altmışa kimi atlı götürüb qubernatorun yanına gəlir, deyir: "Mənə qazaq ver, gedirəm Nəbini tutmağa". Qubernator buna qazaq verir. Mahmud bəy yüzdən yuxarı qazaq götürüb Nəbini gəzməkdə olsun.

İndi görək Nəbi nə edir: haman gün Nəbi Şuşa qalasından gələn tacirlərin şeylərini alıb yoxsul kəndlilərə paylamışdı. O, Maltəpəyə dırmananda Mahmud bəy öz dəstəsi ilə görünür. Nəbi tez yoldaşlarını səngərə dağdır, tez də atışma başlayır. Mahmudbəy təbil vurdurub şeypur çaldırır. Nəbiyə bu heç də təsir etmir. Özünü səngərə yixib qabağına çıxan düşmənləri bir-bir qırır. Mahmud bəy qoşunun qabağında can yandırdığı üçün Nəbi daha da hiddətlənir. Mahmud bəyi nişan alır, ilk güllədə onu vurub dərə aşağı salır. Başçılarını itirmiş qoşun qaçır. Nəbi vəcdə gəlir:

Maltəpədə düşmən bizə tuş oldu,
Naçalnik, pristav qabaxda durdu.
Güllə atılcağın təbil vuruldu.
Nəbi yenə burda nə kar eylədi,
Mahmud bəyin halın naçar eylədi.

Nəbi sözün deyər mərdi-mərdanə,
Göz veribən işıq verməz divana,
Mahmud bəyi boyayıbdır al qana.
Nəbi yenə burda nə kar eylədi,
Mahmud bəyin halın naçar eylədi.

Nəbigil Əliyan meşəsində bir qədər qaldıqdan sonra Camal qalasına gəlirlər. Gəncə qubernatoru Nəbinin Camal qalasında olduğunu eşitcək, Səlim bəyə xəbər verir. Səlim bəy ətraf bəyləri də çağırıb birbaşa Camal qalasına gəlirlər. Qalanı üzük qaşı kimi araya alıb gülləni dolu kimi yağdırmağa başlayırlar. Nəbi bu davada Tarverdi adlı bir yoldaşını da qurban verir.

Nəbinin gözü Həcərə, Mehdiyə sataşır. Onların nə kimi vuruşduğunu, düşmənin getdikcə qüvvədən düşməyini görüb sevinir, bu sözləri deiyir:

Camal qalasında yıxılıb yatdım,
Aynalı tüfəngi doldurub atdım,
Qoşun yeridikcə qan-tərə batdım.
Qoy sənə desinlər ay nadan Nəbi,
Divanı dalınca oynadan Nəbi!

Mehdi minib kürən atın belinə,
Həcər alıb tüfəngini əlinə,
Nəbi gedər Ordubadın elinə,

Qoy sənə desinlər ay nadan Nəbi,
Divanı dalınca oynadan Nəbi!

Bəylər ağlar, deyər Allah amandı,
Zalım Nəbi Koroğludan yamandı,
Gəlin bir görüşək, axır zamandı.
Qoy sənə desinlər ay nadan Nəbi,
Divanı dalınca oynadan Nəbi!

...Nəbini tuta bilmədiklərini görən bəylər, naçalniklər, hərə öz yerinə çəkilib kor-peşman otururlar.

Qubernator işi belə görəndə Naxçıvan naçalniki Slavaçinski, Səlim bəy, onun qardaşı Mahmud bəyi çağırıb əmr edir ki, Nəbinin adamlarını tək-tək öldürməklə, o dəstəni dağıtsınlar. Sonradan Nəbini tutmaq asandır. Razılaşıb bütün kəndlərdə gizlin adamlar qoyurlar.

...Mehdinin Qarçivanda olduğunu bilən Hayıq adlı bir varlı balası Mehdiyə öldürmək, hökumətdən mükafat almaq fikrinə düşür. Gecə tüfəngini götürüb Mehdi olan evin qapısına gəlir, pəncərədən Mehdiyə atır.

Kənd koxasının evində olan pristav güllənin səsinə bayıra çıxır. Atışmanın nədən baş verdiyini bilib atlıları oraya göndərir. Mehdi atlıların gəlişindən qarışmayıb, düşməyə aman verməyir. Atlılardan bir neçəsini vurur. Hayıq fürsətdən istifadə edərək Mehdinin arxa tərəfinə keçir, onu yaralayır. Qana batmış Mehdi qardaşı Nəbini harayına çağırır:

Dostdan, aşınadan üzüldü əlim,
Söz deməyə indi varmayır dilim,
Ayrıldım qardaşdan, qırıldı belim,
Tez yetir özünü haraya, Nəbi!
Düşmən məni aldı araya, Nəbi!

Gör neçəsi daraşındır canıma,
Xəbər verin, mənim yazıq anama,
Varsın ellər, qan eləsin qanıma
Tez yetir özünü haraya, Nəbi!
Düşmən məni aldı araya, Nəbi!

Güllə dəyib, Mehdi batıbdır qana,
Şahüseyn bilməyib gələ yanına,
Nəbi gərək qan eləsin qanına,
Tez yetir özünü haraya, Nəbi!
Düşmən məni aldı araya, Nəbi!

Yaralı Mehdi son gülləsi qalıncaya qədər atışır.
Pristav, Mehdiinin meyidini arabaya qoyub öz idarə-
sinə göndərir.

Nəbi Qarçıvan meşəsini çıxar-çıxmaz ürəyi sıxılır.
O, yoldaşlarına: “Siz gedin, mən Mehdiyə dəyib qayı-
dıram”, – deyir. Yoldaşları Nəbinin tək geri qayıtmasına
razı olurlar. Həcərlə birlikdə hamı geri qayıdır.

Nəbi Qarçıvandan yeni çıxmış arabaya rast gəlir.
Arabani saxlayaraq haraya getdiyini, nə apardığını araba-
çıdan xəbər alır. Arabaçı – “Nəbinin qardaşı Mehdiinin
meyididir, naçalnikin idarəsinə aparıram”, – deyə cavab
verir.

Nəbi Mehdi adını eşitcək özündən gedir, yerə yığılır.
Bir az sonra ayılır. Həcər Mehdiinin cənazəsi üstünə dü-
şüb göz yaşlarını bahar buludu kimi axıdır. Nəbi deyir:

Göylərə qalxıbdır mənim amanım,
Havaya sovruldu dinim, imanım,
Firqətindən yandı, kül oldu canım.
Bu zalım fələyin əlindən haray,
Pristav, əfsərin əlindən haray.

Bir yanıq qaya, bir yanıq barıdı,
Ah çəkməkdən qara bağrım sarıdı,
Mehdi kimi qoç qardaşım varıdı,
Bu zalım fələyin əlindən haray,
Pristav, əfsərin əlindən haray.

Nəbi sözünü tamam etdikdən sonra aslan kimi nəre
çəkib Qarçıvan kəndinə hücum etmək istəyir. Yoldaşları
onun tələf olmağından qorxub getməyinə razı olurlar.
Nəbi üzünü yoldaşlarına tutub deyir:

Həsrət oldum mən görmədim elimi,
Mehdinin ölməyi əydi belimi,
Qanmadım düşmənin fitnə-felini,
Gərək düşmənlərdən qan alıb gedək,
Pristav yurduna od salıb gedək.

Nəbi deyir: dərдин lap yüzü keçdi,
İndi bildim düşmən qanımdan içdi,
Taxıl tək düşmənlər nəslimi biçdi,
Gəlin iyidlərim, qan alıb gedək,
Qubernat canına od salıb gedək.

Nəbi sözün qurtardıqdan sonra Qarçıvana hücum edirlər. Kəndə girib əllərinə keçən varlıları öldürdükdən sonra, haman gecə Həcərlə birlikdə başı bəlalı Arazın o tayına keçirlər...

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
<i>Qaçaq Nəbi haqqında xalqın qoşduğu bədii dastan parçaları</i>	23
Qaçaq Nəbi	41

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektor:	<i>Pərvanə Məmmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 22.09.2004.

Çapa imzalanmışdır 22.03.2005.

Formatı 60x90 ¹/₃₂. Fiziki çap vərəqi 3.

Ofset çap üsulu. Tirajı 25000. Sifariş 53.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.